

परिच्छेद : एक

परिचय

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि

व्यक्ति, समाज, राष्ट्र र समस्त विश्वकै विकासमा शिक्षाको सर्वोपरी महत्व रहेको हुन्छ। सचेत, सक्षम र समुचित नागरिक निर्माण गर्ने प्रमुख कारक नै शिक्षा हो। शिक्षाले आर्थिक सामाजिक सुदृढीकरणका लागि आधारभूत जीवन सीप, ज्ञान तथा अनुभव जन्य क्षमता हासिल गर्न सहयोग पुर्याउदछ। शिक्षाले व्यक्तिको व्यक्तित्व विकास गर्नुको साथै मुलुकको निम्ति अपरिहार्य, उत्पादनशील, अनुशासित, देशभक्त र चरित्रवान नागरिक उत्पादनमा महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्दछ। त्यसैले हाम्रो देशमा पनि चौतर्फी विकासका लागि शिक्षालाई प्रमुख माध्यमको रूपमा लिइएको छ।

वि.सं. १८२५ मा पृथ्वीनारायण शाहको नेतृत्वमा नेपालको एकीकरण भएपछि आफ्ना सैनिक जवानका टुहुरा बच्चाहरुलाई राष्ट्रको तर्फबाट सैनिक शिक्षा दिने र सैनिक सेवामा भर्ती गर्ने कार्य पृथ्वीनारायण शाहबाट भएको थियो। त्यस्तै एकीकरण पछिमात्र राज्यको तर्फबाट छात्रवृत्ति दिने प्रथाको सुरुवात पृथ्वीनारायण शाहले गरेका थिए। (शैक्षिक निरीक्षण र नेपालको शैक्षिक प्रणाली, २०७१/२०७२)

शिक्षालाई सबैको पहुँच योग्य बनाउनका खातिर नेपालको शैक्षिक इतिहासमा विभिन्न प्रयासहरु भएको पाइन्छ। विगतका दशकहरुमा नेपालले शिक्षा क्षेत्रमा उल्लेख्य प्रगति हाँसिल गरेता पनि वस्तुतः समग्र राष्ट्रको साक्षरता निकै कम रहेको स्थिति छ भने अर्कातर्फ सीमान्तकृत वर्गको साक्षरता अन्य वर्गको तुलनामा अत्यन्त कम छ। जवसम्म सीमान्तकृत वर्गलाई शिक्षाको मूल प्रवाहमा ल्याई समान रूपमा लाभवान्वित तुल्याउन सकिदैन तवसम्म सचेत, समुन्नत र सुसंस्कृत समाजको परिकल्पना गर्न सकिदैन (शिक्षा विभाग, २०६४)।

शिक्षाको असमान वितरणले गर्दा सामाजिक तथा आर्थिक विषमता पनि बढ्दै जाने सम्भावना प्रबल भएकोले हालका वर्षहरुमा शिक्षामा समानता, निष्पक्षता र सहज पहुँच जस्ता कुराहरु जल्दोबल्दो रूपमा उठरहेका छन्। सबैको लागि शिक्षा र विकासको निम्ति शिक्षा भन्ने अवधारणालाई आत्मसात गरी शिक्षालाई राष्ट्रको यथार्थता सँग गाँसेर उपलब्ध स्रोत र साधनको समुचित प्रयोगबाट मात्र मुलुकको विकासलाई अघि बढाउन सकिन्छ। हाम्रो नेपाल जस्तो विकासोन्मुख देशका लागि शिक्षाको

माध्यमद्वारा गरीबी निवारण गर्न खास गरी शिक्षाको पहुँच र गुणस्तरका पक्षमा सम्बोधन गर्नेगरी विविध शैक्षिक कार्यक्रमहरु सञ्चालन हुँदै आएका छन् । जवसम्म शिक्षाको पहुँच सबै वर्ग र समुदायसम्म पुऱ्याउन सकिदैन तवसम्म शिक्षामा समानता र गुणस्तरीयता भन्ने कुरा केवल कोरा नारा मात्र सावित हुन पुग्दछ तसर्थ संसारभरि नै शिक्षामा पहुँच र गुणस्तर सम्बन्धि मुद्दाहरुलाई सम्बोधन गर्न आ-आफ्नै परिवेश अनुसारका विविध प्रयासहरु जारी रहेका छन् । नेपालकै सन्दर्भमा सबैलाई शिक्षाको मूल प्रवाहमा समाहित गर्न विभिन्न शैक्षिक योजना र कार्यक्रमहरु लागु गरिएका छन् । यस्ता कार्यक्रमहरु मध्ये छात्रवृत्ति कार्यक्रम पनि एक हो । यस कार्यक्रमका स्वरुप र प्रकृतिहरु पनि फरक फरक रहेका छन् । त्यस्तै स्वरुप मध्ये सीमान्तकृत छात्रवृत्ति सीमान्त गरीबीका रेखामुनि रहेका सामुदायिक विद्यालयमा अध्ययनरत बादी, मुसहर, चेपाङ्ग, राउटे, डोम, दुसाद, बनकरिया, कुसुन्डा, हायु, किसान, कुसवाडिया, लेप्चा, मेचे, राजी, सुरेल, बरामु, बोटे, दनुवार, धानुक भागड, लोहमी, माभी, सतार (सन्थाल), सियार, थामी, थुडाम परिवारका विद्यार्थीहरुलाई अनिवार्य समेटिने गरी उनीहरुलाई पोशाक पाठ्यपुस्तक, कामी कलमको व्यवस्था गर्न यस्तो छात्रवृत्ती प्रदान गरिदै आइएको छ । (शिक्षा विभाग, कार्यक्रम कार्यान्वयन पुस्तिका, २०६५) ।

लेखनाथ पौडेलको शैक्षिक प्रकृया र नेपालमा शिक्षा, २०५५ नामक पुस्तक अनुसार पौराणिक कालदेखि नै कुनै न कुनै किसिमको छात्रवृत्तिको व्यवस्था रहेको देखिन्छ । पौराणीक कालमा गुरुकुलमा बसेर निःशुल्क शिक्षा लिने प्रचलन देखिन्छ भने लिच्छवी र मल्लकालमा पनि विभिन्न गुठीहरु सञ्चालन गरी शिक्षार्थीहरुलाई भोजन र आवासको व्यवस्था गरेको पाइन्छ । राणाकालमा संस्कृत शिक्षा गुठीद्वारा सञ्चालन भएको, वीर शमशेरले रानीपोखरी पाठशालाका १० जना राम्रो अंक ल्याउने विद्यार्थीहरुलाई छात्रवृत्ति दिई उच्च शिक्षाका लागि विदेश पठाएको, चन्द्र शमशेरले त्रि-चन्द्र कलेजमा र दरवार हाइस्कूलमा पढ्ने जेहेन्दार विद्यार्थीहरुका लागि ७०० र ३०० को कोष खडा गरी किताव र खाजा दिने व्यवस्था गरेको आदि कुरावाट राणा कालमा कुनै न कुनै रुपमा छात्रवृत्ति अस्तित्वमा रहेको देखिन्छ । यद्यपी सिमान्तकृत बालबालिकाहरुको हकमा छात्रवृत्ति दिने कार्यको थालनी २०६२/०६३ को जनआन्दोलन पश्चात मात्र सुरु भएको पाइयो ।

१.२ समस्याको कथन

सन् २०१५ सम्ममा निःशुल्क एवम् अनिवार्य प्राथमिक शिक्षा उपलब्ध गराउने प्रतिवद्धता राष्ट्रले “सवैका लागि शिक्षा” को अन्तराष्ट्रिय सम्मेलनमा गरिसकेको छ । सो प्रतिवद्धता अनुरूप पिछडिएका वा सीमान्तकृत वर्गसम्म शिक्षाको अवसर पुऱ्याउन विभिन्न कार्यक्रमहरु संचालन भइरहेको छन् । त्यस्तै माध्यमिक तहका लागि “माध्यमिक शिक्षा सहयोग कार्यक्रम” अन्तर्गत फरक फरक किसिमका छात्रवृत्ति कार्यक्रमको व्यवस्था गरिएको छ । सामुदायिक विद्यालयका बालबालिकालाई प्रदान गरिएका यस्ता विविध प्रकृतिका छात्रवृत्ति कार्यक्रम सम्बन्धमा केही अध्ययन अनुसन्धान नभएका पनि होइनन् । त्यसैले सामुदायिक विद्यालयमा वितरण गरिने सीमान्तकृत छात्रवृत्तिको स्वरूप कस्तो छ ? सीमान्तकृत छात्रवृत्ति कार्यक्रमले सिकाइ उपलब्धिमा कस्तो प्रभाव परेको छ ? सीमान्तकृत छात्रवृत्ति पाउन थालेपछि सिकाइ उपलब्धिमा कति भिन्नता आएको छ ? सीमान्तकृत छात्रवृत्ति विवरणसँग सम्बन्धित समस्याहरु के के रहेका छन् ? भन्ने प्रश्नहरुमा केन्द्रित रही अध्ययन कार्य अधि वढाइएको छ ।

१.३ अध्ययनको उद्देश्यहरु

यस अध्ययनका उद्देश्यहरु निम्न लिखित रहेका छन् :

- क) सीमान्तकृत छात्रवृत्ति वितरणको वर्तमान अवस्था पहिचान गर्ने ।
- ख) सीमान्तकृत छात्रवृत्तिले सिकाइ उपलब्धिमा पारेको प्रभावको विश्लेषण गर्ने ।
- ग) सीमान्तकृत छात्रवृत्ति कार्यक्रमका समस्याहरुको पहिचान गरी समस्या समाधानका उपायहरु सुझाउने ।

१.४ अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरु

यस शोधअध्ययनका लागि निम्नानुसारका अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरु तयार पारिएका छन् :

- क) सीमान्तकृत छात्रवृत्तिको वर्तमान अवस्था कस्तो रहेको छ ?
- ख) सीमान्तकृत छात्रवृत्तिले सिकाइ उपलब्धिमा कस्तो प्रभाव पारेको छ ?
- ग) सीमान्तकृत छात्रवृत्ति कार्यक्रममा के कस्ता समस्याहरु रहेका छन् ?

घ) सीमान्तकृत छात्रवृत्ति कार्यक्रमका समस्याहरूलाई कसरी समाधान गर्न सकिन्छ ?

१.५ अध्ययनको औचित्य

यस अध्ययनबाट सीमान्तकृत छात्रवृत्ति कार्यक्रमको कार्यान्वयन पक्षको यथार्थ चित्रणले यस कार्यक्रमको मूलमर्मको बोध सम्वन्धित सीमान्तकृत वर्ग, छात्रछात्राहरु, शिक्षक, प्र. अ., वि. व्य. स., शिक्षक, अभिभावक संघ तथा अभिभावकहरूलाई सहयोग प्रदान गर्दछ। सीमान्तकृत छात्रवृत्ति कार्यक्रम कार्यान्वयन सम्वन्धि कमीकमजोरीहरु हटाउन सम्वन्धित निरीक्षण क्षेत्रका खासगरी विद्यालय निरीक्षक, स्रोत व्यक्ति एवम् अन्य सरोकारवालाहरूलाई अनुगमन गर्ने आधार प्रदान गर्दछ। यस कार्यक्रम सँग सम्वन्धित सबल एवम् कमजोर पक्षहरूको पहिचान गरी सीमान्तकृत छात्रवृत्ति कार्यक्रमले विद्यार्थी भर्नामा के कस्ता प्रभावहरु पारेको छ, भनि सूचनाहरु प्रदान गर्दछ। प्रत्येक जिल्ला शिक्षा कार्यालयहरूलाई स्रोतकेन्द्र स्तरीय वार्षिक शैक्षिक कार्यक्रमको प्रवोधीकरण अन्तर्गत सीमान्तकृत छात्रवृत्ति सम्वन्धि शीर्षकमा छलफल चलाउन थप आधारहरु प्रदान गर्छ। साथै सीमान्तकृत छात्रवृत्ति सम्वन्धि अहिले सम्म भएगरेका प्रयास, अभ्यास र प्रगतिवारे सम्वद्ध पक्षहरूलाई जानकारी गराउँद छ। हरेक अनुसन्धानमा कुनै अर्थपूर्ण समस्या समाधान गर्नु, नयाँ तथ्य र सिद्धान्त प्रतिपादन गर्न खोजिएको हुन्छ। यसै तथ्यलाई ध्यानमा राखेर सामुदायिक विद्यालयमा प्रदान गरिने सीमान्तकृत छात्रवृत्तिले विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिमा पार्ने प्रभाव वा असरका वारेमा अध्ययन वा विश्लेषण गर्नु नै यस अध्ययनको मुख्य औचित्य रहेको छ।

१.६ अध्ययनको परिसीमा

प्रस्तुत अध्ययनमा सीमित स्रोत, साधन र समयको कारण नेपाल भित्रका विभिन्न तहमा लागु भएका छात्रवृत्ति मध्ये पनि प्राथमिक तहको सीमान्तकृत छात्रवृत्तिलाई अध्ययनको सीमा भित्र समेटिएको छ। प्राथमिक तहमा छात्रवृत्तिका विभिन्न कार्यक्रमहरु अधिराज्यका प्राय सबै जिल्लामा लागु भएको भएतापनि यस अध्ययनमा भूपा जिल्लाको तोपगाछी श्रोतकेन्द्रका विद्यालयलाई केन्द्रविन्दु बनाइएको छ। यस श्रोतकेन्द्र भित्रपर्ने २७ वटा समूह विद्यालय मध्ये सामान्य सम्भावनायुक्त नमूना छनौट अनुसार ५ वटा सामुदायिक विद्यालयलाई अध्ययनमा समेटिएको छ। यस अध्ययनका प्रमुख आधारहरु विद्यालयको अभिलेख, प्रधानाध्यापक, शिक्षकशिक्षिका एवम् अभिभावकहरूसँगको अन्तर्वार्ता, प्रश्नावली छलफल र तथ्याङ्कहरूलाई मानिएको छ।

१.७ प्रयोग भएका पारिभाषिक तथा प्राविधिक शब्दहरू

सीमान्तकृत	: सिमाको अन्त भएको वा बनाइएको
छात्रवृत्ति	: विद्यार्थीहरूलाई विद्या आर्जन गर्नका निमित्त दिइने जीविकाको साधन
सामुदायिक विद्यालय	: नेपाल सरकारबाट नियमित रूपमा अनुदान पाउने गरी अनुमति वा स्वीकृती प्राप्त विद्यालय
स्रोतव्यक्ति	: स्रोतकेन्द्र प्रमुख
स्रोतकेन्द्र	: स्रोतकेन्द्र रहेको विद्यालय सहित स्रोतकेन्द्रको सेवा क्षेत्र भित्रका सबै विद्यालयहरूलाई जनाउने गरी प्रयोग गरिएको स्थान

परिच्छेद दुई

सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन र अवधारणात्मक ढाँचा

यस परिच्छेदमा शोध अध्ययनका क्रममा आवश्यक व्याख्या विश्लेषण गर्नका लागि विभिन्न सिद्धान्तहरूलाई आधारका रूपमा लिइएको छ। यसका अतिरिक्त शोध शीर्षकसँग सम्बन्धित लेख, रचना अनुसन्धान प्रतिवेदनहरू, अनुसन्धानमूलक लेखहरूको पुनरावलोकन गर्ने प्रयास गरिएको छ।

२.१. सैद्धान्तिक साहित्यको पुनरावलोकन

यस अध्ययनको उद्देश्य प्राप्तीका लागि वस्तुगत तथा व्यवहारिक रूपमा अगाडि वढाउन अध्ययनको विषय प्रकृति क्षेत्रको गाम्भीर्यतालाई मध्यनजर गर्दै मास्लो को आवश्यकताको सिद्धान्त र हर्जवर्ग (१९५०) को उत्प्रेरणको सिद्धान्तको आधारभूत मान्यतालाई प्रयोग गरिएको छ।

अब्राहम मास्लो (१९४३) ले आवश्यकताको सिद्धान्तमा भनेका छन्, मानिसमा प्रशस्त इच्छा, आवश्यकता र चाहना हुन्छन्। मानिसका कुनै चाहना पूरा हुन सक्छन् तर चाहना र आवश्यकताको पूर्णता भने कहिल्यै हुँदैन, जुन प्राप्तीका लागि मानिस उत्प्रेरित भइरहन्छ। मानिसमा अप्राप्त चाहना पनि अनगिन्ति हुन्छन्। जसलाई एक क्रमवद्धताको आधारमा छुट्याउन सकिन्छ। निम्न स्तरका धेरै आवश्यकता परिपूर्तीका लागि मानिस उत्प्रेरित हुँदै जान्छ भन्ने धारणा उनको रहेको छ। उनले मानिसका शारिरिक आवश्यकताबाट सुरक्षात्मक आवश्यकता, सामाजिक आवश्यकता, स्वभिमानको आवश्यकता, आत्म सन्तुष्टिको आवश्यकता सम्म पाँच श्रेणीमा आवश्यकताको क्रमवद्ध श्रेणी निर्धारण गरेका छन्। (शर्मा एण्ड शर्मा, २०६१)।

फेडरिक हर्जवर्ग (१९५०) का अनुसार मानिसलाई काम गर्नका लागि दुईवटा तत्वले प्रभाव पारिरहेको हुन्छ। आरोग्य तत्वले काम गर्ने व्यक्तिहरूमा रहेका असन्तुष्टिलाई हटाउने र असन्तुष्टि आउन नदिने कार्य गर्दछ। यसले व्यक्तिमा असन्तुष्टि आउन दिदैन। कर्मचारीहरूमा नकारात्मक विन्दुको उत्प्रेरणा शून्यमा झार्दिन्छ। काम गर्ने वातावरण अनुकूल नभएसम्म व्यक्ति उत्प्रेरित हुँदैन। आरोग्य तत्व अन्तर्गत नीति, नियम र प्रसासन, ज्याला तलव र सुविधाहरू, सुपरिवेक्षण, सहकर्मीहरू बीचको सम्बन्ध र कार्य वातावरण, व्यक्तिगत जीवन र सुरक्षा जस्ता कुराहरू पर्दछन्। उनका अनुसार उत्प्रेरणा तत्वले काम गर्ने व्यक्तिलाई मनोबल, सन्तुष्टि, कार्यकुशलता, उत्पादकत्व, नाफा जस्ता

तत्वहरूले सकारात्मक प्रभाव पारी काममा जाँगर ल्याइदिन्छ। उनका अनुसार मान्यता तथा पहिचान, उपलब्धि, चुनौतिपूर्ण काम, उत्तरदायित्व, व्यक्तिगत वृत्ति जस्ता तत्वहरूले उत्प्रेरित गर्दछ फलस्वरूप परिणाम राम्रो आउँछ (काफ्ले र पौडेल, २०६४)।

विद्यालय क्षेत्रका त्यस माथि पनि सीमान्तकृत वर्गका छात्राछात्राहरूको अनगिन्ती आवश्यकताहरू हुन्छन्। यस्ता वर्गको शिक्षामा पहुँच पुग्न नसक्नुमा उनीहरूले न्यूनतम आधारभूत वस्तु तथा सेवा प्राप्त गर्न नसक्नु हो। किनभने पछिडिएका सीमान्तकृत वर्गका अभिभावकहरूले आफ्नो खाना, कपडा, वास आदिको उचित व्यवस्थागर्न नसक्नाले ती आवश्यकतालाई पूरा गर्नेतिर लाग्नु पर्ने भएकाले उनीहरूले आफ्ना बालबालिकाहरूका लागि न्यूनतम भएपनि शिक्षाको अवसर दिन तिर अग्रसर हुन सकेको पाइदैन। तसर्थ आवश्यकता सम्बन्धि माश्लोको यो सिद्धान्तले पिछिडिएका सीमान्तकृत समुदायका बालबालिकाहरूका आवश्यकता पूरा गरी विद्यालय शिक्षा प्रति आकर्षण कति मात्रामा गरिरहेको छ भनी परिमाणात्मक तथा गुणात्मक सत्य तथ्यको आधारमा विश्लेषण गर्ने आधारको रूपमा लिइएको छ।

सीमान्तकृत समुदायका अधिकांश अभिभावकहरू आर्थिक रूपले विपन्न छन्। उनीहरूमा आफ्ना बालबालिकाहरूलाई विद्यालय पठाउनका निम्ति आवश्यक पर्ने सामग्रीहरू जुटाउन समेत समस्या भएको पाइन्छ। यस्तो अवस्थामा सीमान्तकृत समुदायका बालबालिकाहरूलाई छात्रवृत्ति प्रदान गर्दा उनीहरूमा हौसला तथा उत्प्रेरण पैदा हुन्छ। बालबालिकाहरू अध्ययनका निम्ति आवश्यक पर्ने शैक्षिक सामग्रीहरू लिएर विद्यालय जाँदा उनीहरूमा मनोबल बढ्नुको साथै सन्तुष्टि प्राप्त हुन्छ। यसरी शैक्षिक सामग्री नै जुटाउन नसकेर विद्यालय नगएकाहरू आवश्यक सामग्री प्राप्त गरेपछि उत्प्रेरित हुँदै अध्ययन कार्यमा लाग्ने भएकाले उनीहरूको शैक्षिक उपलब्धिमा समेत वृद्धि हुने गर्दछ।

२.२ सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन

कार्की (२०६५) ले पृथ्वीनगर स्रोतकेन्द्रको प्राथमिक तहमा ५० % छात्रा छात्रवृत्तिले खुद भर्नादरमा पारेको प्रभाव शीर्षकमा तयार पार्नुभएको शोधपत्रमा सो छात्रवृत्तिले खुद भर्नादरमा सकारात्मक प्रभाव पारेको कुरा उल्लेख गर्नुभएको छ। ५० % छात्रा छात्रवृत्तिको व्याख्या हुनुपूर्व प्राथमिक विद्यालय तहमा गरिव एवं पिछिडिएका वर्गका बालबालिकाहरूको विद्यालयमा नियमित उपस्थिती एवं उपलब्धि स्तर न्यून रहेको तर सो छात्रवृत्तिको व्याख्या भएपश्चात छात्राहरूको

नियमितता र उपलब्धि स्तरमा वृद्धि हुँदै गइरहेको कुरा उल्लेख गरिएको छ । यसका अतिरिक्त यस छात्रवृत्तिले छोरा र छोरी बीचमा गरिने भेदभावलाई कमीगर्ने, गरिव र पिछडिएको वर्गलाई आर्थिक सहयोग उपलब्ध भएको छ । यसरी छात्राहरूलाई मात्र प्रदान गरिने छात्रवृत्तिले लैङ्गिक भेदभाव गराएको साथै जाति, भाषा, लिङ्ग, भाषाका आधारमा कुनैपनि नागरिकलाई भेदभाव नगरिने नीतिको विपरित रहेको कुरासमेत उल्लेख गरिएको छ (कार्की, २०६५) ।

वस्ती (२०६६) ले तयार पार्नुभएको प्राथमिक शिक्षामा छात्रा छात्रवृत्ति कार्यक्रमको प्रभावकारिता शीर्षकमा गरिएको अनुसन्धानमा प्राथमिक तहमा छात्रा छात्रवृत्तिले लक्षित समुदायका लागि वितरण गरिएको छात्रा छात्रवृत्तिले विद्यार्थीको नियमितता, छात्राहरूको कक्षोतीर्ण अवस्था र सिकाइ उपलब्धिमा पार्ने प्रभावको बारेमा अध्ययन गरीएको छ । प्राथमिक तहमा प्रदान गरिने छात्रा छात्रवृत्तिका कारण बालिकाहरूको भर्नादरमा वृद्धि भएको छ । छात्रवृत्ति पाउनेहरूको विद्यालय नियमिता अन्यको तुलनामा केहि बढि रहेको पाइएको, कक्षा छोड्ने दरमा भने खासै सुधार नआएको पाइएको कुरा उल्लेख छ । त्यसैगरी छात्रवृत्ति प्राप्त नगर्ने छात्राहरू भन्दा प्राप्त गर्ने छात्राहरूको कूल औषत उपलब्धि ६ प्रतिशतले बढि छ । तर समग्रमा सिकाइ उपलब्धि भने त्यति राम्रो छैन । त्यसको मुख्य कारणमा पिछडिएको समुदाय तथा सुविधाविहीन र गरिव परिवारभएकाले खाने लगाउने कुरामा नै समस्या भएकाले अभिभावकहरूले आफ्ना बालबालिकाहरूलाई अध्ययन गर्ने उपयुक्त वातावरण प्रदान गर्न नसक्नु नै हो (वस्ती, २०६६) ।

पाण्डे (२०६३) ले तयार पार्नु भएको बाग्लुङ्ग जिल्लामा प्राथमिक तहको छात्रवृत्तिले विद्यार्थीको नियमितता र उपलब्धिमा पारेको असर शीर्षकमा गरिएको अनुसन्धानको मुख्य उद्देश्यहरूमा छात्रवृत्ति प्राप्त गर्नु अगाडि र प्राप्त गरिसकेपछिको विद्यालयमा उपस्थित हुने दर र शैक्षिक उपलब्धिमा पारेको प्रभाव रहेको पाइयो । उहाँले आफ्नो अनुसन्धानको प्राप्तमा विद्यार्थी संख्याको आधारमा छात्रवृत्ति कोटा न्यून रहेको, छात्रवृत्ति वितरण गर्दा विद्यार्थी छनौट प्रक्रियामा एकरूपता नभएको, नयाँ भर्ना भएका विद्यार्थीहरूलाई कम प्राथमिकता दिइएको, छात्रवृत्तिको सदुपयोग राम्रोसँग भएको, छात्रवृत्ति वितरण पश्चात विद्यार्थी नियमिततामा सुधार आएको, शैक्षिक उपलब्धिमा समेत सुधार आएको, गृहकार्य र कक्षा सहभागितामा वृद्धि भएको, लगातार छात्रवृत्ति पाउनेहरूको विद्यालय छोड्ने दर शुन्य रहेको, सरकारी नीति अनुरूप छात्रवृत्ति कार्यक्रमहरू कार्यान्वयन नभएको लगायतका कुराहरू उल्लेख गर्नुभएको छ । उहाँले आफ्नो प्राप्तमा भन्नु भएको छ विद्यालय नै पिच्छे छात्रवृत्ति वितरण गर्ने प्रक्रियामा फरक

छ, छात्रवृत्तिले सकारात्मक असर पारेको, छात्रवृत्ति वापतको रकम सदुपयोग भएको छ। उहाँका अनुसार छात्रवृत्ति शैक्षिक सत्रको शुरुमा नै वितरण गर्नुपर्ने, आर्थिक रूपले विपन्न समुदायका बालबालिकाहरूलाई छात्रवृत्ति प्रदान गरिनुपर्ने, छात्रवृत्ति वापतको रकममा वृद्धि गर्नुपर्ने लगायतका सुझाव प्रस्तुत गर्नुभएको छ (पाण्डे, २०६३)।

रावत (२०६३) ले तयार पार्नु भएको प्राथमिक विद्यालय तहमा वितरित दलित छात्रवृत्तिको प्रभावकारिता शीर्षकमा गरिएको शोधकार्यमा छात्रवृत्ति प्राप्त गरेका दलित विद्यार्थीहरूको विद्यालय नियमितता एवं कक्षा निरन्तरता पत्ता लगाउने, दलित विद्यार्थीहरूलाई वितरित दलित छात्रवृत्तिले पारेको प्रभावको विश्लेषण गर्ने लगायतका उद्देश्य राखिएको पाइयो। उहाँका अनुसार छात्रवृत्ति प्राप्त गरेपनि गैह्र दलितको तुलनामा दलित विद्यार्थीहरूको कक्षा निरन्तरतामा कमि रहेको पाइयो। तर छात्रवृत्ति प्राप्त गर्नु अघि भन्दा उनीहरूको कक्षा निरन्तरतामा भने सुधार आएको पाइयो। उहाँले आफ्नो निष्कर्षमा दलित छात्रवृत्तिले बालबालिका तथा तिनका अभिभावकहरूमा सकारात्मक प्रभाव पारेको र उनीहरूले आफ्ना बालबालिकाहरूलाई विद्यालय पठाउन शुरु गरेको पाइएको कुरा उल्लेख गर्नुभएको छ (रावत, २०६३)।

वस्नेत (२०६७) का अनुसार दलित छात्राहरूलाई दिइएको छात्रवृत्तिले उनीहरूको पठनपाठन प्रक्रियामा सकारात्मक प्रभाव पारेको छ। अधिकांश छात्राहरूले आफूले पाएको छात्रवृत्ति वापतको रकमले आवश्यक स्टेशनरी सामान किन्न खर्च गरेको पाइएको छ। केहि परिवारले भने सो रकम घरायसी काममा समेत खर्च गरेको अवस्था पाइएको कुरा उल्लेख गर्नुभएको छ। आर्थिक अवस्था कमजोर हुने परिवारका विद्यार्थीहरूका लागि छात्रवृत्ति कार्यक्रम प्रभावकारी साधनको रूपमा रहेको छ। छात्रवृत्ति प्राप्त गर्ने अधिकांश बालबालिकाहरूमा पढाइप्रति उत्साह थपिएको कुरा उल्लेख छ। यद्यपी अधिकांशले भने छात्रवृत्ति वापतको रकम कम भएको गुनासो गरेको कुरा उल्लेख छ। छात्रवृत्ति प्राप्त गर्ने अधिकांश बालबालिकाहरूले छात्रवृत्ति पाएकोमा सन्तुष्टि व्यक्त गरेका र यसले उनीहरूलाई आफ्नो अध्ययन कार्यमा उत्साह थपेको कुरा उल्लेख गरिएको छ (वस्नेत, २०६७)।

जोशी (२०६५) ले तयार पार्नुभएको प्राथमिक तहमा छात्रवृत्ति वितरण कार्यक्रमको प्रभावकारिता शीर्षकको शोधपत्रका अनुसार छात्रवृत्ति वापतको रकम बालबालिकाहरूको शिक्षामा प्रत्यक्ष अप्रत्यक्ष रूपमा उपयोग गरिएको अवस्था छ। अधिकांश अभिभावकहरूले छात्रवृत्तिको रकमलाई आफ्ना बालबालिकाहरूको विद्यालय पेसाक, विद्यालय खाजा, भोला, कापीकलम किन्नमा खर्च गरेको,

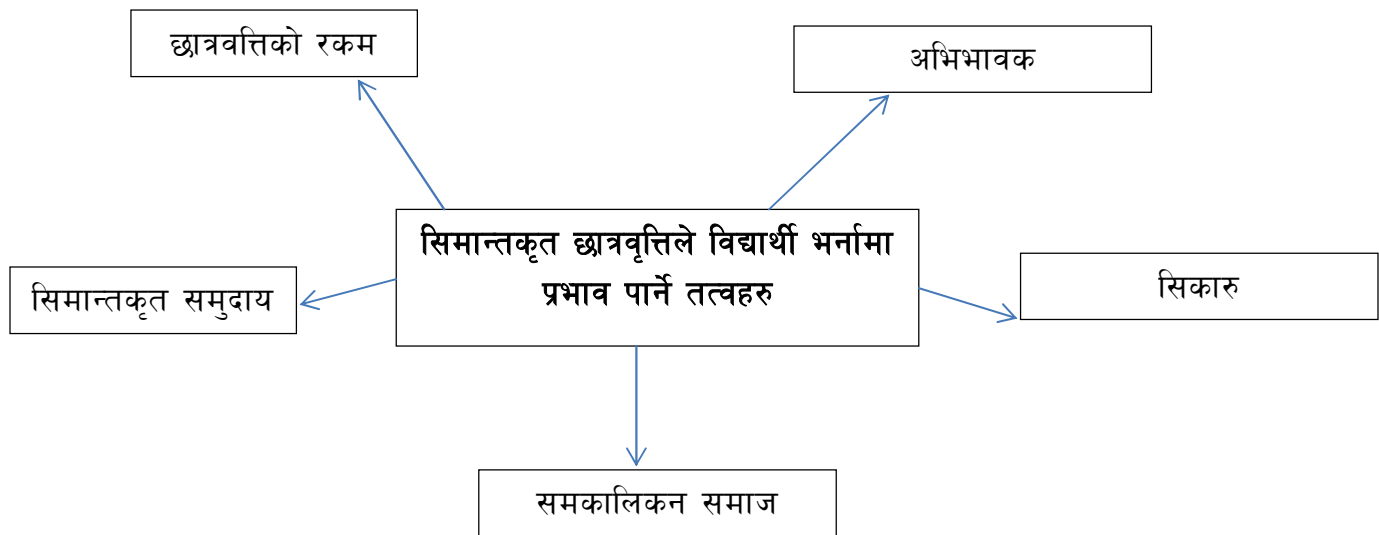
छात्रवृत्तिका लागि विद्यार्थी छनौट कार्यमा विद्यालय व्यवस्थापन समितिको सक्रिय सहभागिता नभएको, छात्रवृत्ति छनौटमा प्रधानाध्यापकको भूमिका बढि रहको, अभिभावकहरुको सहभागितामा कमी पाइएको, अभिभावकहरुलाई जानकारी नै नगराई लक्षित बालबालिकाहरुलाई भर्पाई गराएर छात्रवृत्ति जिम्मा लगाउने गरेको, छात्रवृत्ति निर्धारित समय र मितिमा वितरण नगरिएको कुरा उल्लेख गर्नुभएको छ । उहाँले आफ्नो अनुसन्धानको निष्कर्षमा छात्रवृत्ति कार्यक्रम त्यति प्रभावकारी वन्न नसकेको, प्रधानाध्यापकहरुले एकलौटी छनौट गर्ने परिपाटिको अन्त्य गरी सरोकारवाला, व्यवस्थापन समिति, शिक्षकलगायतको निर्णयबाट विद्यार्थीहरुको छनौट गरिनुपर्ने लगायत कुराहरु उल्लेख गर्नु भएको छ ।

२.३ पुनरावलोकनको शैक्षिक उपादेयता

एस अध्ययनले सिमान्तकृत छात्रवृद्धिले विद्यार्थी भर्नामा पारेको प्रभावका बारेमा तयार पारिएका विभिन्न सिद्धान्तहरु तथा पूर्व साहित्यको पुनरावलोकनले नयाँ दृष्टिकोण बनाउन सहायोग पुऱ्याएको छ । यस अध्ययनले अध्ययन गरिएका सम्बन्धित साहित्य र सिद्धान्तहरुको अध्ययनलाई मार्गदर्शन गर्न सहयोग पुऱ्याउँदछ । यस साहित्यको पुनरावलोकनले सोध अध्ययन र सिद्धान्तको छनौट गर्न सहयोग पुऱ्याउनुका साथै यस अघि यो विषयसँग सम्बन्धित भई गरेका अनुसन्धान, त्यसका प्राप्ति, निष्कर्ष तथा सुझावहरु थाहा पाउन सहयोग पुऱ्याउँछ ।

२.४ सैद्धान्तिक/अवधारणात्मक ढाँचा

अब्राहम मास्लोको आवश्यकताको सिद्धान्तका अनुसार मानिसका आवश्यकताहरु असिमित हुँदै जान्छन् जसका कारण सिकाईलाई ठुलो टेवा पुग्दछ । उनका अनुसार उक्त कुरालाई तलको चित्रबाट अझ प्रष्ट पार्न खोजिएको छ ।

सिमान्तकृत छात्रवृत्तिले विद्यार्थी भर्नामा प्रभाव पार्ने तत्वहरु मध्ये छात्रवृत्तिको लागि पाउने रकम, अभिभावक, सिमान्तकृत समुदाय, समकालिन समाज, सिकारुले प्रभाव पार्ने गर्दछ ।

परिच्छेद तीन

अध्ययन विधि र प्रक्रिया

यस परिच्छेदमा यो शोध अध्ययन कस्तो ढाँचाको हो, अध्ययनको जनसङ्ख्यामा को को पर्छन्, कुन विधिको प्रयोग गरी नमूना जनसङ्ख्या छनौट गरियो, तथ्याङ्क सङ्कलन गर्न कुन कुन विधि तथा साधनको प्रयोग गरियो, तथ्याङ्क सङ्कलन कसरी गरियो, तथ्याङ्कका स्रोतहरु के-के थिए, तथ्याङ्कको विश्लेषण कसरी गरियो भन्ने कुरा उल्लेख गरिएको छ ।

३.१ अनुसन्धानको ढाँचा र विधि

यस अध्ययनलाई सम्पन्न गर्नका लागि वर्णनात्मक र गुणात्मक ढाँचा अवलम्बन गरिएको छ । वर्णनात्मक ढाँचा अन्तर्गत उत्तरदातासँग विस्तृत विवरण अनुभव लिइएको छ । यसरी प्राप्त भएको तथ्याङ्कलाई वर्णनात्मक र विश्लेषणात्मक ढाँचाको प्रयोग गरी विश्लेषण गरिएको छ ।

३.२ जनसंख्या, नमूना र नमूना छनौट रणनीति

कुनै पनि शोध विषयको अध्ययन गर्न निश्चित क्षेत्र र जनसंख्याको आवश्यक पर्ने भएकोले शोधकर्ताले समय र लगानीको आधारमा सम्भव भएसम्म अध्ययनको लागि लामो समय र फराकिलो क्षेत्र लिनु पर्ने हुन्छ । सीमित समय, स्रोत र साधनको कारणले गर्दा शोध विषयको अध्ययनको लागि धेरै ठूलो क्षेत्र समेट्न सम्भव नभएकोले भापा जिल्लाको तोपगाछी स्रोतकेन्द्र, सो स्रोतकेन्द्र अन्तर्गतका २७ वटा विद्यालयहरु, उक्त स्रोतकेन्द्रका स्रोत व्यक्ति, प्रधानाध्यापक, शिक्षक शिक्षिकाहरु, सीमान्तकृत छात्रवृत्ति प्राप्त गर्ने विद्यार्थीहरु तथा तिनका अभिभावकहरुलाई शोध अध्ययनको जनसंख्या मानिएको छ ।

यस अध्ययनमा शोध अध्ययनका उद्देश्यहरु पुरा गर्न भापा जिल्लाको तोपगाछी स्रोतकेन्द्र अन्तर्गतका २७ वटा सामुदायीक विद्यालयहरुमध्ये ५ वटा माध्यमिक विद्यालयहरु, स्रोतव्यक्ति १ जना, सम्बन्धित विद्यालयका प्रधानाध्यापक ५ जना प्रत्येक विद्यालयबाट २/२ जनाका दरले जम्मा १० जना शिक्षकहरु, सीमान्तकृत छात्रवृत्ति प्राप्तगर्ने विद्यार्थीहरु प्रत्येक विद्यालयबाट ३/३ जनाका दरले जम्मा १५ जना विद्यार्थी तथा तिनका अभिभावकहरु ५ जनालाई नमूनाको रूपमा छनौट गरिएकोछ ।

सामान्य सम्भावनायुक्त नमूना छनौट विधिको प्रयोग गरी छनौटमा परेका विद्यालयबाट २/२ जनाका दरले जम्मा १० जना शिक्षकहरु, सीमान्तकृत छात्रवृत्ति प्राप्तगर्ने विद्यार्थीहरुमध्येबाट प्रत्येक विद्यालयबाट ३/३ जनाका दरले जम्मा १५ जना विद्यार्थी तथा तिनका अभिभावकहरुलाई नमूनाको रूपमा छनौट गरिनेछ। यस अध्ययनको लागि आवश्यकत तथ्याङ्क संकलन गर्न भ्वापा जिल्लाको तोपगाछि स्रोत केन्द्र अन्तर्गतका ५ वटा सामुदायिक विद्यालयहरु छनौट गर्दा गोलाप्रथा विधिद्वारा छनौट गरिएको छ। छनौट गरिएका विद्यालयका प्र.अ. र व्यवस्थापन समितिको अध्यक्षलाई उद्देश्यमूलक नमूना छनौट विधिबाट र शिक्षकहरु र अभिभावकहरु सम्भावनायुक्त नमूना छनौट विधिबाट छनौट गरिएको छ।

अनुसन्धान कार्य सम्पन्न गर्नका निम्ति नमूनाको आवश्यकता पर्दछ। नमूना छनौट गर्दा विभिन्नतालाई ध्यान पुऱ्याएर गर्नुपर्ने हुन्छ। यस अनुसन्धानमा विद्यालयहरुको छनौट गर्दा सुगमता र दुर्गमताका साथै विद्यालयको सामाजिक, साँस्कृतिक परिवेशलाई आधार मानिएको छ। साथै भौगोलीक, जातीय, लैङ्गिक, विषयवस्तुको व्यापकता, तथ्याङ्कको उपलब्धता, सहजता, शैक्षिक विषिष्टता लाई आधार मानिएको छ।

३.३ अध्ययनको क्षेत्र

यस अध्ययनका उद्देश्यहरु पुरागर्न भ्वापा जिल्लाको तोपगाछी स्रोतकेन्द्र अन्तर्गतका २७ सामुदायिक विद्यालयहरुमध्ये ५ वटा विद्यालयहरु छनौट गरिएका छन्। यस अध्ययनलाई पुरा गर्ने भ्वापा जिल्लाको तोपगाछि स्रोत केन्द्र अन्तर्गत तोपगाछि गाविस र धरमपुर गाविसमा रहेका विद्यालयहरुलाई अध्ययनको क्षेत्र बनाईएको छ। यस स्रोत केन्द्र अन्तर्गतका नमूनाको रूपमा लिईएका पाँचवटा विद्यालयहरुले दिने छात्रवृत्तिको अवस्थालाई समेत अध्ययनको क्षेत्र बनाएको छ।

३.४ तथ्याङ्क संकलन साधन र तरिका

यस अध्ययनका लागि तथ्याङ्क संकलन गर्न निम्नानुसारका अनुसन्धानको साधनको प्रयोग गरिएको छ :

प्रश्नावली फारम :

अध्ययनका लागि वि.व्य.स अध्यक्ष, प्रधानाध्यापक, स्रोतव्यक्ति, शिक्षकहरु, विद्यार्थीहरु एवं अभिभावकहरुलाई छुट्टाछुट्टै प्रश्नावली फारम भर्न लगाई तथ्याङ्क एवं प्रतिक्रिया संकलन गरिएको छ । प्रश्नावली फारमको नमूना अनूसूचीमा राखिएको छ ।

अभिलेख फारम :

सिमान्तकृत छात्रवृत्तिले विद्यार्थी भर्नामा पारेको प्रभावका बारेमा नतिजा प्राप्त गर्नका निम्ती अभिलेख फारम भर्न लगाई तथ्याङ्क संकलन गरिएको छ । यस अभिलेख फारमलाई पनि अनुसूचिमा समेटिएको छ ।

शोधनिर्देशक र शोधकर्ता साथिहरुको सर सल्लाह र सुझावको आधारमा साधनहरुको वैधता कायम गरिएको छ ।

३.५ तथ्याङ्क संकलन प्रक्रिया

अनुसन्धानका क्रममा प्रयोग गरिने सूचना, तथ्याङ्क, प्रमाण जानकारी तथा आंकडालाई तथ्याङ्क भनिन्छ । अनुसन्धानलाई पुरागर्न आवश्यक पर्ने कच्चा पदार्थलाई तथ्याङ्क भनिन्छ । यहाँ प्राथमिक र सहायक दुवै प्रकारका तथ्याङ्कका स्रोतहरुको प्रयोग गरिनेछ । तिनीहरुको निम्नानुसार चर्चा गरिएको छ ।

प्राथमिक स्रोत संकलनका लागि नमूना छनौटमा परेका विद्यालयका प्रधानाध्यापक, शिक्षक, स्रोत व्यक्ति, सीमान्तकृत छात्रवृत्ति प्राप्तगर्ने विद्यार्थीका अभिभावकहरुलाई प्रत्यक्ष रुपमा भेटी अन्तर्वाता छलफल तथा प्रश्नावलीको माध्यमबाट सूचना संकलन गरिएकोछ । साथै सम्बन्धित विद्यालयको स्थलगत भ्रमण तथा अवलोकन गरी प्राथमिक तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ । अनुसन्धानकर्ताद्वारा पहिलो पटक संकलन र प्रयोग गरिएका तथ्याङ्कहरु प्राथमिक स्रोत अन्तर्गत पर्दछन् । प्रथम पटक अनुसन्धानकर्ताले संकलन गर्ने भएकाले तिनीहरुको व्याख्या विश्लेषण र टिप्पणी गर्ने अधिकार पनि अनुसन्धानकर्ताकै रहने गर्दछ ।

अनुसन्धानको शिलशिलामा पूर्व प्रकाशित तथा संकलित तथ्याङ्कहरुलाई सहायक स्रोत भनिन्छ । यस अध्ययन अनुसन्धानको लागि आवश्यक पर्ने तथ्य तथ्याङ्क, विभिन्न पुस्तक, लेख, रचना, शैक्षिक, नीति नियम र तथ्याङ्कहरु, अनुसन्धानात्मक प्रतिवेदन, शोधपत्र, विद्यालयमा रहेका विभिन्न किसिमका रेकर्ड फाइलहरु, अभिलेख आदिबाट सहायक तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ ।

३.६ तथ्याङ्कको व्याख्या तथा विश्लेषण प्रक्रिया

यो अध्ययन गुणात्मक र परिमाणत्मक दुवैको मिश्रित अनुसन्धान भएकाले अनुसन्धान प्रश्नमा केन्द्रित रही नमूना छनोटमा परेका जनसङ्ख्यासँग गरिएको अन्तर्वार्ता, भराइएका प्रश्नावली छलफलबाट प्राप्त विभिन्न जानकारी जस्ता प्राथमिक स्रोतबाट प्राप्त सूचना तथा तथ्याङ्क र सम्बन्धित कार्यालयका दस्तावेज पुनरावलोकन, कार्यालयका अभिलेख जस्ता सहायक स्रोतबाट प्राप्त सहायक तथ्याङ्कलाई अध्ययनको उद्देश्य अनुसार विभिन्न समूहमा वर्गीकरण गरि उक्त समूह भित्र आएका मुख्य विषयलाई छुट्ट्याएर तिनीहरूको वर्ग बनाई व्याख्या र विश्लेषण गरिएको छ । यसरी वर्गीकृत गरिएका तथ्याङ्कलाई पूर्वस्थापित सिद्धान्त र साहित्यसँग जोडेर विश्लेषण गर्दै निष्कर्षमा पुगिएको छ । यस अध्ययनमा सीमान्तकृत छात्रवृत्ति वितरण प्रकृया, छात्रवृत्तिले विद्यार्थीहरूको शैक्षिक उपलब्धिमा पारेको प्रभाव र सीमान्तकृत छात्रवृत्ति कार्यक्रमसँग सम्बन्धित समस्याहरू तथा ती समस्या समाधानका उपायहरूको खोजी गरिएको छ ।

परिच्छेद : चार

नतिजाको छलफल

यस परिच्छेदमा सीमान्तकृत छात्रवृत्तिको वर्तमान अवस्था यस छात्रवृत्तिले सिकाइ उपलब्धिमा पारेको प्रभाव तथा यस छात्रवृत्ति वितरणमा आइपरेका समस्यहरु तथा तिनको समाधानको उपायहरुको बारेमा छलफल गरिएको छ ।

४.१ सीमान्तकृत छात्रवृत्ति वितरणको वर्तमान अवस्था

यहाँ नमुना छनौटमा परेका विद्यालयहरुमा अध्ययनरत सीमान्तकृत समुदायका बालबालिकाहरुको संख्यात्मक स्थिती, ती विद्यालयहरुमा सीमान्तकृत छात्रवृत्ति वितरण गर्ने तरिका, सीमान्तकृत छात्रवृत्ति वापतको रकमको प्रयोगको अवस्था तथा सो रकमको पर्याप्तताका बारेमा विश्लेषण गरिएको छ ।

४.१.१ छात्रवृत्ति वितरण गर्ने तरिका

तोपगाछी स्रोतकेन्द्र अन्तर्गत नमुना छनौटमा परेका ५ वटा सामुदायिक विद्यालयहरुमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरु मध्ये सीमान्तकृत जातिमा पर्ने मुसहर, सतार र माभी समुदायका बालबालिकाहरु अध्ययनरत रहेको पाइयो । यी जातिका अधिकांश मानिसहरुको आर्थिक अवस्था अत्यन्तै निम्न स्तरको रहने गरेको छ । यस समुदायका अभिभावकहरुमा जनचेतनाको कमी रहेको पाइयो । उनीहरुले आफ्ना विद्यालय उमेर समूहका बालबालिकाहरुलाई विद्यालय पठाउने गरेको पाइयो । एक जना प्रधानाध्यापकका अनुसार केहि वर्ष अगाडिसम्म यस समुदायका अधिकांश बालबालिकाहरु विद्यालयमा अध्ययन गर्न जादैन थिए । आएकाहरुमा पनि नियमित रुपमा विद्यालय नआउने कक्षा दोहोर्‍याउने, कक्षा छोड्ने अनुत्तिर्णहुने दर ज्यादै थियो । वर्तमानमा भने सीमान्तकृत जातिका बालबालिकाहरुको विद्यालयमा भर्नाहुने दर बढ्दै गइरहेको छ । यसको कारणवारे उनले भने विद्यालयमा भर्ना भएकाहरुले छात्रवृत्ति वापतको रकम प्राप्त गरेको थाहा पाएपछि विद्यालय नगएका र जान छोडेका बालबालिकाहरुलाई समेत विद्यालय भर्ना गरेको अवस्था छ । विद्यालयमा भर्ना भएका सबै सीमान्तकृत बालबालिकाहरुले यो छात्रवृत्ति प्राप्त गर्ने गरेको पाइयो । उक्त छात्रवृत्ति कहिले प्राप्त गर्ने गर्नुभएको छ

भन्ने प्रश्नको जवाफमा एक प्रधानाध्यापकको जवाफ थियो शैक्षिक सत्रको शुरुमा नै सबै सीमान्तकृत बालबालिकाहरुलाई सीमान्तकृत छात्रवृत्ति प्रदान गर्ने गरिएको छ । उनका अनुसार अधिकांश अभिभावकहरु नै छात्रवृत्ति वापतको रकम लिन विद्यालय आउने गरेका छन् । अभिभावकहरु उपस्थित नभएमा सम्बन्धित विद्यार्थीलाई नै उक्त रकम प्रदान गर्ने गरिएको पाइयो । छात्रवृत्ति सम्बन्धि नियमावलीमा व्यवस्था भएवमोजिम स्टेशनरी वापत रु २०० र पोशाक वापतको रु ४०० गरी जम्मा ६०० रुपैयाँ सीमान्तकृत समुदायका विद्यार्थीहरुलाई प्रदान गरिदै आएकोमा शैक्षिक सत्र २०६८ देखि सो प्रावधानमा केहि परिवर्तन गरी प्रति १० जना सीमान्तकृत विद्यार्थीहरुमध्ये एक जना लाई छात्रवृत्ति वापत रु १७०० प्रदान गरिएको पाइयो ।

तालिका : १ छात्रवृत्ति वितरण गर्ने तरिका

क्र.सं.	तरिका	उत्तरदाता			
		संख्या	%	संख्या	%
१.	शिक्षक बैठकबाट	३ जना	२७.२७	प्र.अ. १ जना	२०
२.	व्यवस्थापन समिति बैठकबाट	५ जना	४५.४५	अध्यक्ष १ जना	२०
३.	अभिभावक भेलाबाट	६ जना	५४.५४	शिक्षक १ जना	११.११

स्रोत : विद्यालय सर्वेक्षण २०७२

माथिको तालिकालाई वर्णन गर्दा शिक्षक बैठकबाट ३ जना उत्तरदाताले उत्तर दिएको, यसैगरी व्यवस्थापन समितिबाट ५ जनाले अभिभावक भेलाबाट ६ जनाले उत्तर दिएको कुरा प्रष्ट भएको छ । यसैगरी १ जना प्र.अ., १ जना अध्यक्ष र १ जना शिक्षक ले उत्तर दिई जम्मा उत्तरदाताको रूपमा १७ जना रहेका छन् ।

४.१.२ सीमान्तकृत छात्रवृत्ति प्राप्त गर्ने विद्यार्थीहरूको विवरण

विद्यार्थीहरूलाई विद्यालयमा आकर्षण गर्न, आर्थिक रुपमा विपन्न तथा सीमान्तकृत समुदायका बालबालिकाहरूलाई विद्यालयमा टिकाइ राख्न छात्रवृत्ति प्रदान गर्ने गरिन्छ। त्यसै क्रममा हाल विभिन्न प्रकारका छात्रवृत्तिहरू प्रदान गरिदै आइएको छ। त्यसै अन्तर्गत लोपोन्मुख, सीमान्तकृत, अल्पसंख्यक जनजाति तथा विपन्न वर्गका विद्यार्थीहरूलाई छात्रवृत्ति वापत रु ६०० र १७०० प्रदान गरिदै आएको अवस्था छ। तोपगाछी स्रोतकेन्द्र अन्तर्गत सामुदायिक विद्यालयहरू मध्ये नमुना छनौटमा परेका विद्यालयमा अध्ययनरत सीमान्तकृत जातिका बालबालिकाहरूको विवरण निम्नानुसार रहेको छ

तालिका : २ सीमान्तकृत छात्रवृत्ति प्राप्त गर्ने विद्यार्थीहरूको विवरण

विद्यालय	जम्मा विद्यार्थी			सीमान्तकृत विद्यार्थी			प्रतिशत
	छात्र	छात्रा	जम्मा	छात्र	छात्रा	जम्मा	
कमला मदनआश्रित उ.मा.वि	१४५	१५८	३०३	३२	३७	६९	२२.८
शहिद धर्मतक्त मावि	११९	१२४	२४३	२५	२७	५२	२१.४
मोती उ.मा.वि.	१६६	१६९	३३५	३७	४०	७७	२३.०
लक्ष्मी नारायण उ.मा.वि.	२२७	२२३	४५०	३२	२७	५९	१३.१
भानु मावि	६८	६२	१३०	१७	१५	३२	२४.६
नरेन्द्र जनता मावि	२३४	२६२	४९६	३४	४३	७७	१५.५
जम्मा	९५९	९९८	१९५७	१७७	१८९	३६६	१८.७

स्रोत : विद्यालय सर्वेक्षण, २०७२

नमुना छनौटमा परेका विद्यालयहरूको विद्यार्थी भर्नाको विवरण हेर्दा असमान रहेको पाइयो। कुनै विद्यालयमा न्यून विद्यार्थी संख्या रहेको छ भने कुनैमा निकै धेरै विद्यार्थी संख्या रहेको छ। विद्यालयमा भर्ना भएका मध्ये औषतमा १९ प्रतिशत विद्यार्थीहरू सीमान्तकृत समुदायका रहेको पाइयो। सीमान्तकृत बालबालिकाहरूको वितरण पनि असमान रहेको पाइयो। कुनै विद्यालयमा १३ प्रतिशत विद्यार्थीहरू सीमान्तकृत समुदायका छन् भने कुनैमा २५ प्रतिशत सम्म रहेको पाइयो। सवैभन्दा बढि

सीमान्तकृत समुदायका विद्यार्थीको संख्या नरेन्द्र जनता मावि र मोती उ.मा.वि.मा समान ७७ रहेको पाइयो । त्यस्तै सवैभन्दा कम संख्या भने भानु मावि मा ३२ जना रहेको पाइयो । यसरी नमूना छनौटमा परेका सवै विद्यालयमा सीमान्तकृत समुदायका बालबालिकाहरुको संख्या प्रसस्तै रहेको पाइयो । त्यसमा पनि छात्रको भन्दा छात्राहरुको संख्या तुलनात्मक रुपमा बढि रहेको अवस्था छ ।

४.१.३ सीमान्तकृत छात्रवृत्ति रकमको प्रयोगको अवस्था

आर्थिक रुपमा गरिव, विपन्न तथा पिछडिएको समुदायलाई आफ्ना बालबालिकाहरुलाई विद्यालय शिक्षा प्रदानगर्न सजिलो बनाउने ध्येयका साथ छात्रवृत्ति कार्यक्रम सञ्चालन भएको हुन्छ । आर्थिक अभावका कारण कसैलेपनि विद्यालय शिक्षावाट वञ्चित हुन नपरोस । छात्रवृत्ति वापतको रकम प्रयोगको अवस्था बुझ्न यस शोधकर्ताले विद्यार्थी, अभिभावक, शिक्षक तथा प्रधानाध्यापकहरुसँग बुझ्ने प्रयास गरेको थियो । छात्रवृत्ति वापतको रकम कुनकुन प्रयोजनमा खर्च हुने गरेको छ भनी बुझ्न गरिएको छलफल, अन्तर्वार्ता तथा प्रश्नावलीको उत्तरका आधारमा निम्नानुसारका शीर्षकहरुमा सो रकम खर्चहुने गरेको पाइयो ।

तालिका : ३ छात्रवृत्ति रकम उपयोग गरिएका क्षेत्रहरु

क्र.सं.	छात्रवृत्ति उपयोगिताको क्षेत्र	उत्तरदाताहरु		जम्मा	प्रतिशत
		अभिभावक	विद्यार्थी		
१	विद्यालय पोशाक	१७	१५	४७	८७.०
२	कापी कलम	१३	१७	४३	७९.६
३	अन्य लुगा	१	७	१५	२७.८
४	पारिवारिक आवश्यकता	२	-	६	११.१
५	औषधि उपचार	२	-	४	७.४
६	टाई, जुत्ता	११	९	२९	५३.७
७	परिक्षा शुल्क	१३	१७	४३	७९.६
८	खाजा	५	१०	२२	४०.७
९	उपभोग्य सामग्रीहरु	२	-	५	९.३
१०	ब्रस, टुथपेष्ट	३	६	९	१६.७

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७२

नमुना छनौटमा परका उत्तरदाताहरुमध्ये ४७ जना अर्थात ८७ प्रतिशतले छात्रवृत्ति वापतको रकम विद्यालय पोशाक किन्नमा खर्च गरेको जनाकारी दिएका छन् । यसरी जानकारी दिनेहरुमा ५ जना प्र.अ, १० जना शिक्षक, १७ जना अभिभावक, र १५ जना विद्यार्थी रहेका छन् । नमुना छनौटमा परका उत्तरदाताहरुमध्ये ४३ जना अर्थात ७९.६ प्रतिशतले छात्रवृत्ति वापतको रकम अध्ययन कार्यमा आवश्यक पर्ने कापीकलम किन्नमा खर्च गरेको जनाकारी दिएका छन् । यसरी जानकारी दिनेहरुमा ५ जना प्र.अ, ८ जना शिक्षक, १३ जना अभिभावक, र १७ जना विद्यार्थी रहेका छन् । उत्तरदाताहरुमध्ये

१५ जना अर्थात २७.८ प्रतिशतले छात्रवृत्ति वापतको रकम विद्यालय पोशाक बाहेका लुगा किन्नमा पनि खर्च गरेको जनाकारी दिएका छन् । यसरी जानकारी दिनेहरूमा २ जना प्र.अ, ५ जना शिक्षक, १ जना अभिभावक, र ७ जना विद्यार्थी रहेका छन् । उत्तरदाताहरूमध्ये ६ जना अर्थात ११.१ प्रतिशतले छात्रवृत्ति वापतको रकम पारिवारिक आवश्यकतामा पनि खर्च गर्ने गरेको जनाकारी दिएका छन् । यसरी जानकारी दिनेहरूमा १ जना प्र.अ, ३ जना शिक्षक, २ जना अभिभावक रहेका छन् । उत्तरदाताहरूमध्ये ४ जना अर्थात ७.४ प्रतिशतले छात्रवृत्ति वापतको रकम बालबालिकाहरूलाई औषधी उपचार गर्नमा खर्च गरेको जनाकारी दिएका छन् । यसरी जानकारी दिनेहरूमा २ जना शिक्षक, र २ जना अभिभावक रहेका छन् ।

बालबालिकाहरूलाई आवश्यक पर्ने टाई जुता लगायतका सामग्री खरिद गर्न छात्रवृत्ति वापतको रकम प्रयोग गर्ने गरेको जानकारी उत्तरदाताहरू मध्ये २९ (५३.७%) जनाले दिएका छन् । यसरी जानकारी दिनेहरूमा २ जना प्र.अ, ७ जना शिक्षक, ११ जना अभिभावक, र ९ जना विद्यार्थी रहेका छन् । उत्तरदाताहरूमध्ये ४३ जना अर्थात ७९.६ प्रतिशतले छात्रवृत्ति वापतको रकम परीक्षा शुल्क तिर्न खर्च गरेको जानकारी दिएका छन् । यसरी जानकारी दिनेहरूमा ४ जना प्र.अ, ९ जना शिक्षक, १३ जना अभिभावक र १७ जना विद्यार्थी रहेका छन् । बालबालिकाहरूलाई आवश्यक पर्ने खाजाको व्यवस्था गर्न छात्रवृत्ति वापतको रकम प्रयोग गर्ने गरेको जानकारी उत्तरदाताहरू मध्ये २२ (४०.७%) जनाले दिएका छन् । यसरी जानकारी दिनेहरूमा १ जना प्र.अ, ६ जना शिक्षक, ५ जना अभिभावक, र १० जना विद्यार्थी रहेका छन् । उत्तरदाताहरूमध्ये ३ जना शिक्षक र २ जना अभिभावक गरी जम्मा ४ जनाले छात्रवृत्ति वापतको रकम परिवारका लागि आवश्यक पर्ने उपभोग्य सामग्री खरिद गर्न खर्च गर्ने गरेको जानकारी दिएका छन् ।

छात्रवृत्ति वापतको रकम बालबालिकाहरूको पठनपाठनको कामका लागि नै खर्च गरेको अधिकांशको जवाफ पाइयो । केहिले भने थोरै रकम अन्य घरायसी कामकाजमा समेत खर्चगरेको बताए । यसै विषयमा एकजना अभिभावकले भने छात्रवृत्ति वितरण गर्दा नै यो रकम बालबालिकाहरूको पढाइमा नै खर्च गर्नुपर्ने कुरा प्रधानाध्यापकले बताउने गरेकाले आफूले यस रकमले बालबालिकाहरूका लागि कापी, कलम भोला तथा पोशाक किन्नमा नै खर्च गरेका छौं । अन्य काममा खर्च गरेमा अर्को साल छात्रवृत्ति नदिने कुरा विद्यालयका प्र.अ.ले बताएकाले पनि अन्यकाममा खर्चगर्ने गरिएको छैन ।

४.१.४ छात्रवृत्ति रकमको पर्याप्तता

सीमान्तकृत छात्रवृत्ति प्राप्तगर्ने विद्यार्थीहरु, उनीहरुका अभिभावक, शिक्षक तथा प्र.अ.हरुलाई हाल प्रदान गर्दै गरिएको रकम पर्याप्त भए नभएको वारेमा जिग्यासा राख्दा अधिकांशले सो रकम पर्याप्त नभएको बताए । यसरी प्राप्त भएका उत्तरहरुलाई निम्न टेबलमा देखाउने प्रयास गरिएको छ

तालिका : ४ छात्रवृत्ति रकमको पर्याप्तता

क्र. सं.	उत्तरदातह रु	पर्याप्त छ	प्रतिशत	कम्तीमा १००० हुनुपर्ने	प्रतिशत	कम्तीमा १७०० हुनुपर्ने	प्रतिशत	जम्मा
१	विद्यार्थी	१	५.६	९	५०.०	८	४४.४	१८
२	अभिभावक	—		१२	६६.७	६	३३.३	१८
३	शिक्षक	—		७	५८.३	५	४१.७	१२
४	प्रधानाध्यापक	—		४	६६.७	२	३३.३	६
उत्तरदाताहरु		१	१.९	३२	५९.३	२१	३८.९	५४

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७२

हाल प्रदान गरिदै आएको छात्रवृत्ति वापतको रकम पर्याप्त भएको धारणा व्यक्त गर्नेमा १ जना विद्यार्थी मात्र रहेका छन् । विद्यार्थीहरु मध्ये ९ जना अर्थात ५०.० प्रतिशतले कम्तीमा पनि १००० रुपैया हुनुपर्ने धारणा व्यक्त गरेका छन् भने ८ जना ४४.४ प्रतिशतले कम्तीमा १७०० हुनुपर्ने धारणा राखेका छन् । हाल प्रदान गरिदै आएको छात्रवृत्ति वापतको रकम पर्याप्त भएको धारणा कोहि पनि अभिभावकहरुले व्यक्त गरेनन् । अभिभावकहरु मध्ये १२ जना अर्थात ६६.७ प्रतिशतले कम्तीमा पनि १००० रुपैया हुनुपर्ने धारणा व्यक्त गरेका छन् भने ६ जना ३३.३ प्रतिशतले कम्तीमा १७०० हुनुपर्ने

धारणा राखेका छन् । हाल प्रदान गरिदै आएको छात्रवृत्ति वापतको रकम पर्याप्त भएको धारणा कोहि पनि शिक्षकहरूले व्यक्त गरेनन् । शिक्षकहरू मध्ये ७ जना अर्थात ५८.३ प्रतिशतले कम्तीमा पनि १००० रुपैया हुनुपर्ने धारणा व्यक्त गरेका छन् भने ५ जना ४१.७ प्रतिशतले कम्तीमा १७०० हुनुपर्ने धारणा राखेका छन् । हाल प्रदान गरिदै आएको छात्रवृत्ति वापतको रकम पर्याप्त भएको धारणा कोहि पनि प्रधानाध्यापकहरूले व्यक्त गरेनन् । प्र.अ.मध्ये ४ जना अर्थात ६६.७ प्रतिशतले कम्तीमा पनि १००० रुपैया हुनुपर्ने धारणा व्यक्त गरेका छन् भने २ जना ३३.३ प्रतिशतले कम्तीमा १७०० हुनुपर्ने धारणा राखेका छन् ।

एक जना प्रधानाध्यापकले भने हाल प्रदान गरिदै आएको ६०० रुपैयाले बालबालिकाहरूका लागि अत्यावश्यक शैक्षिक सामग्री एकपटक खरिद गर्नपनि पुग्दैन । त्यसैगरी अभिभावकहरूले पनि सो रकमले बालबालिकाहरूलाई आवश्यक पर्ने कापीकलम, पेन्सिल, भोला, विद्यालय पोशाक किन्न नपुग्ने बताए । तरपनि केहि सजिलो भने अवश्य भएको उनीहरूको प्रतिक्रिया थियो । महङ्गी दिनप्रतिदिन बढ्दै गएको छ तर छात्रवृत्ति वापतको रकम भने नवढेको उनीहरूको गुनासो छ । हाल प्रदान गरिदै आएको रकम कम भएको गुनासो गर्नेहरूलाई कति रकम प्रदानगर्नु पर्ला भनी जिग्यासा राख्दा अधिकांशले कम्तीमा १००० रुपैया हुनुपर्ने बताए भने केहिले अहिले प्रदान गरिदै आएको रकमको दोब्बर हुनुपर्ने बताए । कम्तीमा १००० रुपैया भए बालबालिकालाई आवश्यक पर्ने सामग्री सहित विद्यालय पोशाक र भोला किन्न पुग्ने अभिभावकहरूको भनाइ पाइयो ।

हाल सीमान्तकृत छात्रवृत्ति वापतको रकममा समेत असमानता रहेको जानकारी पाइयो । प्र.अ.हरूले दिएको जानकारी अनुसार प्रति १० जना सीमान्तकृत विद्यार्थीहरूमध्ये १ जनालाई रु १७०० र अन्यलाई रु ६०० प्रदान गरिने गरिएको छ । यो दुई प्रकारको प्रावधान शैक्षिक सत्र २०६८ देखि लागुभएको जानकारी पाइयो । त्यसैले अधिकांश यस समुदायका विद्यार्थीहरूले थोरै रकम प्राप्त गर्ने भएकाले उनीहरूले प्रदान गरिदै आएको रकम कम भएको गुनासो गरेको पाइयो । यसरी समग्रमा हाल प्रदान गरिदै आएको रकम अपर्याप्त भएको र सो रकमलाई बढाउनु पर्नेमा सबैको जोड थियो । त्यसै गरी प्रा.वि.तहका सबै बालबालिकाहरूका लागि दिवा खाजा कार्यक्रम पनि संचालन गर्नुपर्ने उनीहरूमध्ये केहिको भनाइ थियो ।

४.१.५ छात्रवृत्ति वितरणको समय

सीमान्तकृत बालबालिकाहरूलाई लक्षित गरी यस सोध अध्ययनमा परेका विद्यालयहरूको अध्ययन गर्दा विद्यालयमा भर्ना भएका सबै सीमान्तकृत बालबालिकाहरूले छात्रवृत्ति प्राप्त गर्ने गरेको पाइयो । उक्त छात्रवृत्ति कहिले प्राप्त गर्ने गरेको भनेर अध्ययन गर्दा शैक्षिक सत्रको शुरुमा नै सबै सीमान्तकृत बालबालिकाहरूलाई सीमान्तकृत छात्रवृत्ति प्रदान गर्ने गरिएको पाइएको छ ।

४.२ सीमान्तकृत छात्रवृत्ति कार्यक्रमको प्रभावकारिता

छात्रवृत्ति कार्यक्रमले बालबालिकाहरूलाई आफ्नो अध्ययन कार्यमा उत्प्रेरणा प्रदान गर्दछ । आर्थिकरूपमा गरिव परिवारका बालबालिकाहरूलाई विद्यालय जान निरन्तरता प्रदान गर्ने, शैक्षिक उपलब्धिमा सुधार ल्याउने उद्देश्यका साथ छात्रवृत्ति प्रदान गरिन्छ । यहाँ सीमान्तकृत छात्रवृत्ति प्राप्त गर्ने र नगर्ने विद्यार्थीहरूको कक्षागत सिकाइ उपलब्धि, सीमान्तकृत समुदायकै विद्यार्थीहरूको छात्रवृत्ति प्राप्त गर्दा र नगर्दाको सिकाइ उपलब्धि, कक्षा छोड्ने दर कक्षा दोहोर्‍याउने दर, विद्यालयमा नियमित उपस्थिती लगायतका विषयहरूको तुलनात्मक अध्ययन गर्ने प्रयास गरिएको छ ।

४.२.१ सीमान्तकृत छात्रवृत्ति पाएका र नपाएका विद्यार्थीहरूको कक्षागत सिकाइ उपलब्धिको तुलना

नमूना छनौटमा परेका विद्यालयहरूको प्राथमिक तहका सीमान्तकृत छात्रवृत्ति प्राप्त गर्ने र प्राप्त नगर्ने विद्यार्थीहरूको कक्षागत औषत सिकाइ उपलब्धि तुलना निम्नानुसार गरिएको छ :

तालिका : ५ श्री कमला मदनआश्रित उ.मा.वि.मा कक्षा १-५ सम्म अध्ययनरत छात्रवृत्ति प्राप्त गर्ने र नगर्ने विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धि

कक्षा	छात्रवृत्ति नपाउनेको सिकाइ उपलब्धि		छात्रवृत्ति पाउनेको सिकाइ उपलब्धि	
	२०६९	२०७०	२०६९	२०७०
१	६३.५५	६६.२३	६४.६९	६५.३३
२	६९.४५	६२.५४	६०.२३	६२.९३
३	६५.००	६२.५९	५९.३३	६०.९०
४	६९.८७	५२.४३	५८.४२	६०.८४
५	५५.७९	५२.६४	५२.४७	५०.५९

स्रोत : विद्यालय अभिलेख, २०७१/०७२

कमला मदनआश्रित उ.मा.वि.मा शैक्षिक सत्र २०६९ मा छात्रवृत्ति नपाउने कक्षा १ का विद्यार्थीहरूको औषत सिकाइ उपलब्धि ६३.५५ रहेकोमा २०७० मा सो उपलब्धिमा वृद्धिभई ६६.२३ पुगेको पाइयो भने छात्रवृत्ति पाउनेको सिकाइ उपलब्धि २०६९ मा ६४.६९ रहेकोमा २०७० मा ६५.३३ पुगेको पाइयो । छात्रवृत्ति नपाउने कक्षा २ का विद्यार्थीहरूको औषत सिकाइ उपलब्धि शैक्षिक सत्र २०६९ मा ६९.४५ रहेकोमा २०७० मा सो उपलब्धिमा वृद्धिभई ६२.५४ पुगेको पाइयो भने छात्रवृत्ति पाउनेको सिकाइ उपलब्धि २०६९ मा ६०.२३ रहेकोमा २०७० मा ६२.९३ पुगेको पाइयो । शैक्षिक सत्र २०६९ मा छात्रवृत्ति नपाउने कक्षा ३ का विद्यार्थीहरूको औषत सिकाइ उपलब्धि ६५.०० रहेकोमा २०७० मा सो उपलब्धिमा ६२.५९ रहेको पाइयो भने छात्रवृत्ति पाउनेको सिकाइ उपलब्धि २०६९ मा ५९.३३ रहेकोमा २०७० मा ६०.९० पुगेको पाइयो । छात्रवृत्ति नपाउने कक्षा ४ का विद्यार्थीहरूको औषत

सिकाइ उपलब्धि शैक्षिक सत्र २०६९ मा ६९.८७ रहेकोमा २०७० मा सो उपलब्धि घटेर ५२.४३ पुगेको पाइयो भने छात्रवृत्ति पाउनेको सिकाइ उपलब्धि २०६९ मा ५८.४२ रहेकोमा २०७० मा बढेर ६०.८४ पुगेको पाइयो । छात्रवृत्ति नपाउने कक्षा ५ का विद्यार्थीहरूको औषत सिकाइ उपलब्धि शैक्षिक सत्र २०६९ मा ५५.७९ रहेकोमा २०७० मा सो उपलब्धिमा भनेर ५२.६४ पुगेको पाइयो भने छात्रवृत्ति पाउनेको सिकाइ उपलब्धि २०६९ मा ५२.४७ रहेकोमा २०७० मा ५०.५९ पुगेको पाइयो ।

श्री कमला मदनआश्रित उ.मा.वि.मा सिमान्तकृत छात्रवृत्ति प्राप्त गर्ने र नगर्ने विद्यार्थीहरूको विगत दुईवर्षको सिकाइ उपलब्धिको तुलना गर्दा प्राथमिक तहका सबै कक्षाहरूमा गैह्र सीमान्तकृत विद्यार्थीहरूको शैक्षिक उपलब्धि राम्रो रहेको पाइयो । अघिल्लो शैक्षिक सत्रको तुलनामा पछिल्लो शैक्षिक सत्रमा सबै कक्षाहरूमा दुवै प्रकारका विद्यार्थीहरूको शैक्षिक उपलब्धिमा सुधार आएको पाइएको छ । तर तुलनात्मक रूपमा सीमान्तकृत विद्यार्थीहरूको उपलब्धि भने कम रहेको पाइयो ।

तालिका : ६ श्री शहिद धर्मभक्त मावि मा कक्षा १-५ सम्म अध्ययनरत छात्रवृत्ति प्राप्त गर्ने र नगर्ने विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धि

कक्षा	छात्रवृत्ति नपाउनेको सिकाइ उपलब्धि		छात्रवृत्ति पाउनेको सिकाइ उपलब्धि	
	२०६९	२०७०	२०६९	२०७०
१	५५.६०	५९.३४	५२.८७	५३.२२
२	४८.३०	५९.९०	४७.९०	४९.७६
३	५०.००	५९.४३	५९.३३	५५.९२
४	५३.९८	५२.६०	५०.४९	५५.९०
५	४८.९२	५०.६९	४४.९०	४६.७९

स्रोत : विद्यालय अभिलेख, २०७१/०७२

श्री शहिद धर्मभक्त माविमा छात्रवृत्ति नपाउने कक्षा १ का विद्यार्थीहरूको औषत सिकाइ उपलब्धि शैक्षिक सत्र २०६९ मा ५५.६० रहेकोमा २०७० मा सो उपलब्धिमा ह्रास आई ५९.३४ पुगेको पाइयो भने छात्रवृत्ति पाउनेको सिकाइ उपलब्धि २०६९ मा ५२.८७ रहेकोमा २०७० मा ५३.२२ पुगेको पाइयो । छात्रवृत्ति नपाउने कक्षा २ का विद्यार्थीहरूको औषत सिकाइ उपलब्धि शैक्षिक सत्र २०६९ मा ४८.३० रहेकोमा २०७० मा सो उपलब्धिमा वृद्धिभई ५९.९० पुगेको पाइयो भने छात्रवृत्ति पाउनेको

सिकाइ उपलब्धि २०६९ मा ५२.८७ रहेकोमा २०७० मा ५३.२२ पुगेको पाइयो । छात्रवृत्ति नपाउने कक्षा ३ का विद्यार्थीहरूको औषत सिकाइ उपलब्धि शैक्षिक सत्र २०६९ मा ५०.०० रहेकोमा २०७० मा सो उपलब्धिमा वृद्धिभई ५१.४३ पुगेको पाइयो भने छात्रवृत्ति पाउनेको सिकाइ उपलब्धि २०६९ मा ५१.३३ रहेकोमा २०७० मा ५५.१२ पुगेको पाइयो । छात्रवृत्ति नपाउने कक्षा ४ का विद्यार्थीहरूको औषत सिकाइ उपलब्धि शैक्षिक सत्र २०६९ मा ५३.९८ रहेकोमा २०७० मा सो उपलब्धि ५२.६० पुगेको पाइयो भने छात्रवृत्ति पाउनेको सिकाइ उपलब्धि २०६९ मा ५०.४१ रहेकोमा २०७० मा ५५.१० पुगेको पाइयो । छात्रवृत्ति नपाउने कक्षा ५ का विद्यार्थीहरूको औषत सिकाइ उपलब्धि शैक्षिक सत्र २०६९ मा ४८.१२ रहेकोमा २०७० मा सो उपलब्धिमा वृद्धिभई ५०.६१ पुगेको पाइयो भने छात्रवृत्ति पाउनेको सिकाइ उपलब्धि २०६९ मा ४४.९० रहेकोमा २०७० मा ४६.७१ पुगेको पाइयो ।

अध्ययनरत सीमान्तकृत र गैह्र सीमान्तकृत छात्रछात्राहरूको कक्षगत सिकाइ उपलब्धिको तुलना गर्दा मिश्रित नतिजा पाइयो । कुनै कक्षामा सीमान्तकृत बालबालिकाहरूको सिकाइ उपलब्धि वढि पाइयो भने कुनैमा गैह्र सीमान्तकृत विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धि वढि पाइयो । शैक्षिक सत्र २०६९ मा कक्षा तीन वाहेक सबै कक्षाहरूमा गैह्र सीमान्तकृत विद्यार्थीहरूको उपलब्धि वढि पाइयो । शैक्षिक सत्र २०७० मा भने कक्षा १ र ४ का सीमान्तकृत विद्यार्थीहरू सिकाइ उपलब्धि गैह्र सीमान्तकृतको भन्दा उच्च रहेको पाइयो । कक्षा ५ मा भने दुवैको बीचमा धेरै अन्तर रहेको पाइयो ।

तालिका : ७ श्री मोती उ.मा.वि.मा कक्षा १-५ सम्म अध्ययनरत छात्रवृत्ति प्राप्त गर्ने र

नगर्ने विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धि

कक्षा	छात्रवृत्ति नपाउनेको सिकाइ उपलब्धि		छात्रवृत्ति पाउनेको सिकाइ उपलब्धि	
	२०६९	२०७०	२०६९	२०७०
१	४३.५६	४५.२२	४०.८०	४३.१२
२	४५.६०	४६.७६	४२.१९	४४.९०
३	४६.७६	४६.८९	४४.६४	४५.२३
४	४८.११	४६.२०	४५.१९	४५.४५
५	४५.८२	४६.१७	४५.९०	४६.००

स्रोत : विद्यालय अभिलेख, २०७१/०७२

मोती उ.मा.वि.मा छात्रवृत्ति नपाउने कक्षा १ का विद्यार्थीहरूको औषत सिकाइ उपलब्धि शैक्षिक सत्र २०६९ मा ४३.५६ रहेकोमा २०७० मा सो उपलब्धिमा वृद्धिभई ४५.२२ पुगेको पाइयो भने छात्रवृत्ति पाउनेको सिकाइ उपलब्धि २०६९ मा ४०.८० रहेकोमा २०७० मा ४३.१२ पुगेको पाइयो । छात्रवृत्ति नपाउने कक्षा २ का विद्यार्थीहरूको औषत सिकाइ उपलब्धि शैक्षिक सत्र २०६९ मा ४५.६० रहेकोमा २०७० मा सो उपलब्धिमा वृद्धिभई ४६.७६ पुगेको पाइयो भने छात्रवृत्ति पाउनेको सिकाइ उपलब्धि २०६९ मा ४२.१९ रहेकोमा २०७० मा ४४.९० पुगेको पाइयो । छात्रवृत्ति नपाउने कक्षा ३ का विद्यार्थीहरूको औषत सिकाइ उपलब्धि शैक्षिक सत्र २०६९ मा ४६.७६ रहेकोमा २०७० मा सो उपलब्धिमा वृद्धिभई ४६.८९ पुगेको पाइयो भने छात्रवृत्ति पाउनेको सिकाइ उपलब्धि २०६९ मा ४४.६४ रहेकोमा २०७० मा ४५.२३ पुगेको पाइयो ।

छात्रवृत्ति नपाउने कक्षा ४ का विद्यार्थीहरूको औषत सिकाइ उपलब्धि शैक्षिक सत्र २०६९ मा ४८.११ रहेकोमा २०७० मा सो उपलब्धि घटेर ४६.२० पुगेको पाइयो भने छात्रवृत्ति पाउनेको सिकाइ उपलब्धि २०६९ मा ४५.१९ रहेकोमा २०७० मा ४५.४५ पुगेको पाइयो । छात्रवृत्ति नपाउने कक्षा ५ का विद्यार्थीहरूको औषत सिकाइ उपलब्धि शैक्षिक सत्र २०६९ मा ४५.८२ रहेकोमा २०७० मा सो उपलब्धिमा वृद्धिभई ४६.१७ पुगेको पाइयो भने छात्रवृत्ति पाउनेको सिकाइ उपलब्धि २०६९ मा ४५.९० रहेकोमा २०७० मा ४६.०० पुगेको पाइयो ।

पनि अन्य विद्यालयहरूमा जस्तै सीमान्तकृत विद्यार्थीहरूको भन्दा अन्यको सिकाइ उपलब्धि तुलनात्मक रूपमा राम्रो रहेको पाइयो । शैक्षिक सत्र २०६९ मा कक्षा ५ मा सीमान्तकृतहरूको उपलब्धि केहि बढि पाइएतापनि अन्य कक्षाहरूमा गैर सीमान्तकृत विद्यार्थीहरूको नै उपलब्धि राम्रो रहेको अवस्था छ । शैक्षिक सत्र २०७० मा भने सबै कक्षाहरूमा गैर सीमान्तकृत विद्यार्थीहरूको कक्षागत सिकाइ उपलब्धि उच्च रहेको अवस्था पाइयो । साथै सीमान्तकृत विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धि पनि अघिल्लो शैक्षिक सत्रमा भन्दा वृद्धि भएको पाइयो ।

तालिका : ८ श्री लक्ष्मी नारायण उ.मा.वि.मा कक्षा १-५ सम्म अध्ययनरत छात्रवृत्ति प्राप्त गर्ने र

नगर्ने विद्यार्थीहरुको सिकाइ उपलब्धि

कक्षा	छात्रवृत्ति नपाउनेको सिकाइ उपलब्धि		छात्रवृत्ति पाउनेको सिकाइ उपलब्धि	
	२०६९	२०७०	२०६९	२०७०
१	४४.७६	४५.९०	४३.२२	४३.९६
२	४८.९८	४७.३०	४५.३४	४६.११
३	४५.६२	४७.६१	४६.७८	४७.२१
४	५३.२१	५३.११	५०.१३	५०.३४
५	४७.१२	४९.५०	४५.३२	४६.२३

स्रोत : विद्यालय अभिलेख, २०७१/०७२

श्री लक्ष्मी नारायण उ.मा.वि. छात्रवृत्ति नपाउने कक्षा १ का विद्यार्थीहरुको औषत सिकाइ उपलब्धि शैक्षिक सत्र २०६९ मा ४४.७६ रहेकोमा २०७० मा सो उपलब्धिमा वृद्धिभई ४५.९० पुगेको पाइयो भने छात्रवृत्ति पाउनेको सिकाइ उपलब्धि २०६९ मा ४३.२२ रहेकोमा २०७० मा ४३.९६ पुगेको पाइयो । छात्रवृत्ति नपाउने कक्षा २ का विद्यार्थीहरुको औषत सिकाइ उपलब्धि शैक्षिक सत्र २०६९ मा ४८.९८ रहेकोमा २०७० मा सो उपलब्धिमा हासआई ४७.३० पुगेको पाइयो भने छात्रवृत्ति पाउनेको सिकाइ उपलब्धि २०६९ मा ४५.३४ रहेकोमा २०७० मा ४६.११ पुगेको पाइयो । छात्रवृत्ति नपाउने कक्षा ३ का विद्यार्थीहरुको औषत सिकाइ उपलब्धि शैक्षिक सत्र २०६९ मा ४५.६२ रहेकोमा २०७० मा सो उपलब्धिमा वृद्धिभई ४७.६१ पुगेको पाइयो भने छात्रवृत्ति पाउनेको सिकाइ उपलब्धि २०६९ मा ४६.७८ रहेकोमा २०७० मा ४७.२१ पुगेको पाइयो । छात्रवृत्ति नपाउने कक्षा ४ का विद्यार्थीहरुको औषत सिकाइ उपलब्धि शैक्षिक सत्र २०६९ मा ५३.२१ रहेकोमा २०७० मा उपलब्धि ५३.११ पुगेको पाइयो भने छात्रवृत्ति पाउनेको सिकाइ उपलब्धि २०६९ मा ५०.१३ रहेकोमा २०७० मा ५०.३४ पुगेको पाइयो । छात्रवृत्ति नपाउने कक्षा ५ का विद्यार्थीहरुको औषत सिकाइ उपलब्धि शैक्षिक सत्र २०६९ मा ४७.१२ रहेकोमा २०७० मा उपलब्धि ४९.५० पुगेको पाइयो भने छात्रवृत्ति पाउनेको सिकाइ उपलब्धि २०६९ मा ४५.३२ रहेकोमा २०७० मा ४६. पुगेको पाइयो ।

शैक्षिक सत्र २०६९ मा श्री लक्ष्मी नारायण उ.मा.वि.को कक्षा तीनमा बाहेक अन्य सबै कक्षाहरुमा सीमान्तकृतको तुलनामा अन्यको सिकाइ उपलब्धि उच्च रहेको छ । त्यस्तै शैक्षिक सत्र २०७० मा सबै कक्षाहरुको कक्षागत सिकाइ उपलब्धि अन्यको तुलनामा सीमान्तकृत विद्यार्थीहरुको कम रहेको पाइयो । यसरी यस विद्यालयमा पनि सीमान्तकृत विद्यार्थीहरु अन्यको तुलनामा अध्ययन कार्यमा पछाडि रहेको जानकारी पाइयो ।

तालिका : ९ श्री भानु मावि मा कक्षा १-५ सम्म अध्ययनरत छात्रवृत्ति प्राप्त गर्ने र

नगर्ने विद्यार्थीहरुको सिकाइ उपलब्धि

कक्षा	छात्रवृत्ति नपाउनेको सिकाइ उपलब्धि		छात्रवृत्ति पाउनेको सिकाइ उपलब्धि	
	२०६९	२०७०	२०६९	२०७०
१	४५.९०	५४.६९	४०.८०	४८.२३
२	४७.३०	५०.२३	४२.९९	४५.९०
३	४७.६९	५९.३३	४४.६४	५४.७६
४	५३.९९	५८.४२	४५.९३	४९.३८
५	४९.५०	५२.४७	४५.९९	४७.६६

स्रोत : विद्यालय अभिलेख, २०७१/०७२

भानु मावि विद्यालयमा छात्रवृत्ति नपाउने कक्षा १ का विद्यार्थीहरुको औषत सिकाइ उपलब्धि शैक्षिक सत्र २०६९ मा ४५.९० रहेकोमा २०७० मा उपलब्धिमा वृद्धिभई ५४.६९ पुगेको पाइयो भने छात्रवृत्ति पाउनेको सिकाइ उपलब्धि २०६९ मा ४०.३२ रहेकोमा २०७० मा बढेर ४८.२३ पुगेको पाइयो । छात्रवृत्ति नपाउने कक्षा २ का विद्यार्थीहरुको औषत सिकाइ उपलब्धि शैक्षिक सत्र २०६९ मा ४७.३० रहेकोमा २०७० मा उपलब्धिमा वृद्धिभई ५०.२३ पुगेको पाइयो भने छात्रवृत्ति पाउनेको सिकाइ उपलब्धि २०६९ मा ४२.९९ रहेकोमा २०७० मा बढेर ४५.९० पुगेको पाइयो । छात्रवृत्ति नपाउने कक्षा ३ का विद्यार्थीहरुको औषत सिकाइ उपलब्धि शैक्षिक सत्र २०६९ मा ४७.६९ रहेकोमा २०७० मा उपलब्धिमा वृद्धिभई ५९.३३ पुगेको पाइयो भने छात्रवृत्ति पाउनेको सिकाइ उपलब्धि २०६९ मा ४४.६४ रहेकोमा २०७० मा बढेर ५४.७६ पुगेको पाइयो । छात्रवृत्ति नपाउने कक्षा ४ का विद्यार्थीहरुको औषत सिकाइ

उपलब्धि शैक्षिक सत्र २०६९ मा ५३.११ रहेकोमा २०७० मा उपलब्धिमा वृद्धिभई ५८.४२ पुगेको पाइयो भने छात्रवृत्ति पाउनेको सिकाइ उपलब्धि २०६९ मा ४५.१३ रहेकोमा २०७० मा वढेर ४९.३८ पुगेको पाइयो । छात्रवृत्ति नपाउने कक्षा ५ का विद्यार्थीहरूको औषत सिकाइ उपलब्धि शैक्षिक सत्र २०६९ मा ४९.५० रहेकोमा २०७० मा उपलब्धिमा वृद्धिभई ५२.४७ पुगेको पाइयो भने छात्रवृत्ति पाउनेको सिकाइ उपलब्धि २०६९ मा ४५.९१ रहेकोमा २०७० मा वढेर ४७.६६ पुगेको पाइयो ।

को विगत वर्षहरूको कक्षागत सिकाइ उपलब्धिको विश्लेषण गर्दा सीमान्तकृत र गैर सीमान्तकृत बीचमा धेरै अन्तर पाइयो । केहि कक्षाहरूमा त दुवै प्रकारका विद्यार्थीहरूको बीचमा लगभग १० अङ्क सम्मको अन्तर पाइयो । शैक्षिक सत्र २०७० मा कक्षा ४ मा अध्ययनरत सीमान्तकृत विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धि ४९ रहेकोमा गैर सीमान्तकृतहरूको सोहि कक्षामा ५८ रहेको पाइयो । त्यस्तै अन्य कक्षाहरूमा पनि लगभग ५ अङ्क को हाराहारीमा अन्तर रहेको पाइयो ।

तालिका : १० श्री नरेन्द्र जनता मा.वि.मा कक्षा १-५ सम्म अध्ययनरत छात्रवृत्ति प्राप्त गर्ने र नगर्ने विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धि

कक्षा	छात्रवृत्ति नपाउनेको सिकाइ उपलब्धि		छात्रवृत्ति पाउनेको सिकाइ उपलब्धि	
	२०६९	२०७०	२०६९	२०७०
१	४०.८०	४४.७६	४२.८७	४३.२२
२	४२.१९	४८.९८	४५.९०	४५.३४
३	४४.६४	४५.६२	४५.३३	४६.७८
४	४५.१९	५३.२१	४२.४१	४४.९४
५	४५.९०	४७.१२	४४.९२	४५.३२

स्रोत : विद्यालय अभिलेख, २०७१/०७२

श्री नरेन्द्र जनता मा.वि. छात्रवृत्ति नपाउने कक्षा १ का विद्यार्थीहरूको औषत सिकाइ उपलब्धि शैक्षिक सत्र २०६९ मा ४०.८० रहेकोमा २०७० मा उपलब्धिमा वृद्धिभई ४४.७६ पुगेको पाइयो भने छात्रवृत्ति पाउनेको सिकाइ उपलब्धि २०६९ मा ४२.८७ रहेकोमा २०७० मा वढेर ४३.२२ पुगेको पाइयो । छात्रवृत्ति नपाउने कक्षा २ का विद्यार्थीहरूको औषत सिकाइ उपलब्धि शैक्षिक सत्र २०६९ मा ४२.१९

रहेकोमा २०७० मा उपलब्धिमा वृद्धिभई ४८.९८ पुगेको पाइयो भने छात्रवृत्ति पाउनेको सिकाइ उपलब्धि २०६९ मा ४५.९० रहेकोमा २०७० मा ४५.३४ पुगेको पाइयो । छात्रवृत्ति नपाउने कक्षा ३ का विद्यार्थीहरूको औषत सिकाइ उपलब्धि शैक्षिक सत्र २०६९ मा ४४.६४ रहेकोमा २०७० मा उपलब्धिमा वृद्धिभई ४५.६२ पुगेको पाइयो भने छात्रवृत्ति पाउनेको सिकाइ उपलब्धि २०६९ मा ४५.३३ रहेकोमा २०७० मा वढेर ४६.७८ पुगेको पाइयो ।

छात्रवृत्ति नपाउने कक्षा ४ का विद्यार्थीहरूको औषत सिकाइ उपलब्धि शैक्षिक सत्र २०६९ मा ४५.१९ रहेकोमा २०७० मा उपलब्धिमा वृद्धिभई ५३.२१ पुगेको पाइयो भने छात्रवृत्ति पाउनेको सिकाइ उपलब्धि २०६९ मा ४२.४१ रहेकोमा २०७० मा वढेर ४४.९४ पुगेको पाइयो । छात्रवृत्ति नपाउने कक्षा ५ का विद्यार्थीहरूको औषत सिकाइ उपलब्धि शैक्षिक सत्र २०६९ मा ४५.९० रहेकोमा २०७० मा उपलब्धिमा वृद्धिभई ४७.१२ पुगेको पाइयो भने छात्रवृत्ति पाउनेको सिकाइ उपलब्धि २०६९ मा ४४.९२ रहेकोमा २०७० मा वढेर ४५.३२ पुगेको पाइयो ।

शैक्षिक सत्र २०६९ मा सीमान्तकृत छात्रवृत्ति पाउने बालबालिकाहरूको कक्षागत सिकाइ उपलब्धि अन्यको तुलनामा राम्रो रहेको पाइयो । कक्षा चार र पाँच वाहेक अन्य कक्षाहरूमा उनीहरूको सिकाइ उपलब्धि उच्च रहेको छ । शैक्षिक सत्र २०६९ मा भने कक्षा तीनमा मात्र सीमान्तकृत विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धि राम्रो रहेको र बाँकी कक्षाहरूमा भने गैर सीमान्तकृत विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धि उच्च रहेको पाइयो । केहि कक्षाहरूमा त दुई वीचको शैक्षिक उपलब्धिमा निकै धेरै अन्तर समेत पाइयो ।

तालिका : ११ सीमान्तकृत बालबालिकाहरुको छात्रवृत्ति प्राप्त गर्दा र नगर्दाको

कक्षा ४ र ५ को सिकाइ उपलब्धि

विद्यालय	छात्रवृत्ति प्राप्त नगर्दा				छात्रवृत्ति प्राप्त गर्दा			
	२०६६		२०६७		२०६९		२०७०	
	कक्षा ४	कक्षा ५	कक्षा ४	कक्षा ५	कक्षा ४	कक्षा ५	कक्षा ४	कक्षा ५
कमला मदनआश्रित	४०.३५	३९.६७	४१.४३	३९.८९	५८.४२	५२.४७	६०.८४	५२.५१
कञ्चनजंघा	४२.३७	३८.२०	४१.८१	३९.१२	५०.४१	४४.९२	५५.१०	४६.७१
मोती	४१.९०	४०.६९	३७.६२	४०.११	४५.१९	४५.९०	४५.४५	४६.००
लक्ष्मी नारायण	४३.२१	४१.०९	४१.००	४०.१६	५०.१३	४५.३२	५०.३४	४६.२३
सिद्धदेवी	३८.९०	३९.८०	४०.४०	३९.७२	४५.१३	४५.९१	४९.३८	४७.६६
मङ्गलमय	३९.०९	४०.१०	४०.३२	४१.८१	४२.४१	४४.९२	४४.९४	४५.३२

स्रोत : विद्यालय अभिलेख, २०७१/०७२

सीमान्तकृत समूदायका बालबालिकाहरुलाई शैक्षिक सत्र २०६७ देखि सीमान्तकृत छात्रवृत्ति प्रदान गरिदै आएको पाइन्छ। सो छात्रवृत्ति प्राप्त गर्नु अघि र पछिको कक्षा ४ र ५ को कक्षागत सिकाइ उपलब्धिको तुलना गर्दा छात्रवृत्ति प्राप्त गरेपश्चात उनीहरुको कक्षागत सिकाइ उपलब्धिमा निकै सुधार आएको पाइन्छ। शैक्षिक सत्र २०६६ र २०६७ मा प्राथमिक तहका बालबालिकाहरुको कक्षागत सिकाइ

उपलब्धि ३८ देखि ४३ अङ्कसम्म पाइयो भने शैक्षिक सत्र २०६९ र २०७० मा कक्षा एक देखि कक्षा पाँचसम्मको औषत कक्षागत सिकाइ उपलब्धि ४२ देखि ६१ अङ्कसम्म रहेको पाइयो । यसरी सीमान्तकृत छात्रवृत्ति पाए पश्चात प्राथमिक तहका विद्यार्थीहरूको कक्षागत सिकाइ उपलब्धिमा सुधार आएको पाइयो ।

नमूना छनौटमा परेका विद्यालयहरू मध्ये छात्रवृत्ति प्राप्त गर्नु अघि श्री लक्ष्मी नारायण उ.मा.वि.को सीमान्तकृत समुदायका विद्यार्थीहरूको कक्षागत सिकाइ उपलब्धि अरु विद्यालयको तुलनामा उच्च पाइयो भने सवैभन्दा न्यून भानु माविको रहेको पाइयो । त्यस्तै सीमान्तकृत छात्रवृत्ति पाएपश्चातको सीमान्तकृत विद्यार्थीहरूको कक्षागत सिकाइ उपलब्धिको तुलना गर्दा सवैभन्दा उच्च अङ्क श्री कमला मदनआश्रित उ.मा.वि.को रहेको पाइयो । यस विद्यालयको कक्षा ४ र ५ को औषत सिकाइ उपलब्धि ५० भन्दा माथि रहेको पाइयो । तुलनात्मकरूपमा श्री नरेन्द्र जनता मावि को दुवै कक्षाको औषत सिकाइ उपलब्धि अन्य विद्यालयहरूको तुलनामा न्यून रहेको पाइयो । यस विद्यालयको सिकाइ उपलब्धि ४५ अङ्क भन्दा कम रहेको पाइयो ।

नमूना छनौटमा परेका सवै विद्यालयहरूको विगत वर्षहरूको कक्षागत सिकाइ उपलब्धिको विश्लेषणबाट छात्रवृत्ति प्राप्त गरेपश्चात सीमान्तकृत समुदायका विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धिमा धेरै सुधार आएको छ । छात्रवृत्ति पाएपश्चात विद्यार्थीहरू नियमित विद्यालय आउनुका साथै अनुत्तिर्ण हुने दरमा पनि कमी आएको जानकारी समेत प्राप्त भयो । यस समुदायका बालबालिकाहरूमा छात्रवृत्तिले अध्ययन कार्यमा उत्प्रेरणा प्रदान गरेको छ ।

४.२.२ सीमान्तकृत छात्रवृत्ति प्राप्त विद्यार्थीहरूको कक्षा छोड्ने दर

नमूना छनौटमा परेका प्राथमिक तहका सीमान्तकृत समुदायका बालबालिकाहरूको कक्षा छोड्ने दरलाई यहाँ विश्लेषण गर्ने प्रयास गरिएको छ । विगत वर्षहरूको भर्ना विवरण र अन्तिम परिक्षामा सम्लग्नहरूको रेकर्डका आधारमा कक्षा छोडेने दर पहिचान गरिएको छ । यसका अतिरिक्त शिक्षक तथा अभिभावकहरूसँग गरिएको कुराकानी तथा अन्तर्वार्ताका आधारमा विश्लेषण गर्ने प्रयास गरिएको छ ।

४.२.३ कक्षा दोहोच्याउने दर

सीमान्तकृत छात्रवृत्ति प्राप्त गर्ने र नगर्ने बीचमा कक्षा दोहोच्याउने दरमा खासै भिन्नता पाइएन । कक्षा शिक्षकहरूले दिएको जानकारी अनुसार उदार कक्षोन्नती लागु गरिएका कक्षाहरूमा स्वभाविकरूपमा कक्षा दोहोच्याउने दर न्यून छ । सीमान्तकृत बालबालिकाहरू विद्यालय नियमितरूपमा आउने गरेका र घरमा गएपछि घरमा अध्ययन गर्ने तथा गृहकार्य गर्ने कार्यमा प्रगति भएको जानकारी पाइयो । अधिकांश अभिभावकहरू आफ्ना बालबालिकाहरूलाई माथिल्लो कक्षासम्म अध्यापन गराउने भन्दापनि छात्रवृत्ति पाउञ्जेलसम्म पढाउने र छात्रवृत्ति पाउन छोडेपछि बालबालिकाहरूलाई विद्यालय पठाउने कार्यकोपनि अन्त्य गर्नुपर्ने वाध्यता भएको बताउँछन् । नमूना छनौटमा परेका विद्यालयहरूको प्राथमिक तहको कक्षा दोहोच्याउने दर निम्नानुसार रहेको पाइयो ।

तालिका : १३ प्राथमिक तहमा कक्षा दोहोच्याउने विद्यार्थीहरूको विवरण

क्र.सं.	विद्यालयको नाम	कक्षा दोहोच्याउने विद्यार्थीहरूको विवरण					
		२०६९			२०७०		
		जम्मा	सीमान्तकृत	प्रतिशत	जम्मा	सीमान्तकृत	प्रतिशत
१	कमला मदनआश्रित उ.मा.वि.	३	—	—	२	—	—
२	शहिद धर्मतत्त मावि	४	१	२५.०	४	१	२५.०
३	मोती उ.मा.वि.	४	२	५०.०	३	२	६६.६
४	लक्ष्मी नारायण उ.मा.वि.	६	२	३३.३	३	१	३३.३
५	भानु मावि	३	१	३३.३	२	—	—
६	नरेन्द्र जनता मा.वि.	५	२	४०.०	३	१	३३.३
जम्मा		२५	८	३२.०	१७	५	२९.४

स्रोत : विद्यालय अभिलेख, २०७१/०७२

श्री कमला मदनआश्रित उ.मा.वि.को शैक्षिक सत्र २०६९ मा कक्षा दोहोच्याउने विद्यार्थीहरूको संख्या ३ रहेकोमा सीमान्तकृत समुदायका कोहिपनि विद्यार्थीहरूले कक्षा दोहोच्याएको पाइएन । त्यसैगरी शैक्षिक सत्र २०७० मा ३ जनाले कक्षा दोहोच्याएकोमा सीमान्तकृत समुदायका कसैले पनि कक्षा

नदोहोच्याएको पाइयो । श्री शहिद धर्मतक्त माविको शैक्षिक सत्र २०६९ मा कक्षा दोहोच्याउने विद्यार्थीहरुको संख्या ४ रहेकोमा सीमान्तकृत समुदायका १ जना अर्थात २५.०% विद्यार्थीले कक्षा दोहोच्याएको पाइयो । त्यसैगरी शैक्षिक सत्र २०७० मा ४ जना अर्थात २५.०% ले कक्षा दोहोच्याएकोमा सीमान्तकृत समुदायका १ जनाले कक्षा दोहोच्याएको पाइयो । श्री मोती उ.मा.वि.को शैक्षिक सत्र २०६९ मा कक्षा दोहोच्याउने विद्यार्थीहरुको संख्या ४ रहेकोमा सीमान्तकृत समुदायका २ जना अर्थात ५०.०% विद्यार्थीले कक्षा दोहोच्याएको पाइयो । त्यसैगरी शैक्षिक सत्र २०७० मा ३ जनाले कक्षा दोहोच्याएकोमा सीमान्तकृत समुदायका २ जना अर्थात ६६.६% ले कक्षा दोहोच्याएको पाइयो ।

श्री लक्ष्मी नारयण उ.मा.वि.को शैक्षिक सत्र २०६९ मा कक्षा दोहोच्याउने विद्यार्थीहरुको संख्या ६ रहेकोमा सीमान्तकृत समुदायका २ जना अर्थात ३३.३% विद्यार्थीले कक्षा दोहोच्याएको पाइयो । त्यसैगरी शैक्षिक सत्र २०७० मा ३ जनाले कक्षा दोहोच्याएकोमा सीमान्तकृत समुदायका १ जना अर्थात ३३.३% ले कक्षा दोहोच्याएको पाइयो । श्री सिद्धदेवी प्रा.वि.को शैक्षिक सत्र २०६९ मा कक्षा दोहोच्याउने विद्यार्थीहरुको संख्या ३ रहेकोमा सीमान्तकृत समुदायका १ जना अर्थात ३३.३% विद्यार्थीले कक्षा दोहोच्याएको पाइयो । त्यसैगरी शैक्षिक सत्र २०७० मा २ जनाले कक्षा दोहोच्याएकोमा सीमान्तकृत समुदायका कसैले पनि कक्षा दोहोच्याएको पाइएन । श्री नरेन्द्र जनता मा.वि.को शैक्षिक सत्र २०६९ मा कक्षा दोहोच्याउने विद्यार्थीहरुको संख्या ५ रहेकोमा सीमान्तकृत समुदायका २ जना अर्थात ४०.०% विद्यार्थीले कक्षा दोहोच्याएको पाइयो । त्यसैगरी शैक्षिक सत्र २०७० मा ३ जनाले कक्षा दोहोच्याएकोमा सीमान्तकृत समुदायका १ जना अर्थात ३३.३% ले कक्षा दोहोच्याएको पाइयो ।

शैक्षिक सत्र २०६९/०७० को प्रा.वि.तहको प्रत्येक विद्यालयको कक्षा दोहोच्याउने विद्यार्थीहरुको विवरणको अध्ययन गर्दा विद्यालय नै पिच्छे फरक-फरक रहेको पाइयो । छनौटमा परेका विद्यालयहरु मध्ये श्री कमला मदनआश्रित उ.मा.वि. मा सीमान्तकृत विद्यार्थीहरुको कक्षा दोहोच्याउने दर शून्य रहेको पाइयो । लक्ष्मी नारयण उ.मा.वि. र नरेन्द्र जनता मा.वि. मा भने कक्षा दोहोच्याउने दर अन्यको तुलनामा बढि रहेको पाइयो । अघिल्लो शैक्षिक सत्रको तुलनामा पछिल्लो शैक्षिक सत्रमा कक्षा दोहोच्याउने दरमा कमी आएको पाइयो । अन्य विद्यालयमा मात्र न्यून संख्यामा कक्षा दोहोच्याउने विद्यार्थीहरु रहेको पाइयो । यसरी समग्रमा हेर्दा सीमान्तकृत छात्रवृत्तिले प्राथमिक तहमा यस समुदायका बालबालिकाहरुलाई अध्ययन कार्यमा उत्प्रेरणा प्रदान गरेको छ । नमूना छनौटमा परेका विद्यालयमा

सीमान्तकृत समूदायका बालबालिकाहरुको कक्षा दोहोर्‍याउने दरमा कमी आएको छ । विद्यालयका प्रधानाध्यापकहरुले दिएको जानकारी अनुसार यो छात्रवृत्ति प्रदान गर्नु पहिले सीमान्तकृत समूदायका अधिकांश विद्यार्थीहरु अध्ययन कार्यमा औपचारिकताका लागिमात्र लाग्ने गरेको पाइन्थ्यो भने हाल विद्यार्थीहरु अध्ययन कार्यमा मेहनतसाथ लाग्ने गरेको पाइन्छ फलस्वरुप उत्तिर्ण हुने दरमा पनि प्रसस्तै सुधार आएकाले कक्षा दोहोर्‍याउने दरमा कमी आएको छ ।

४.२.४ कक्षा छोड्ने दर

सीमान्तकृत बालबालिकाहरु विद्यालय नियमितरुपमा आउने गरेका र घरमा गएपछि घरमा अध्ययन गर्ने तथा गृहकार्य गर्ने कार्य गरेको पाइयो । अधिकांश अभिभावकहरु आफ्ना बालबालिकाहरुलाई माथिल्लो कक्षासम्म अध्यापन गराउने भन्दापनि छात्रवृत्ति पाउञ्जेलसम्म पढाउने र छात्रवृत्ति पाउन छोडेपछि बालबालिकाहरुलाई विद्यालय पठाउने कार्यकोपनि अन्त्य गर्नुपर्ने बाध्यता भएको बताउँछन् । नमूना छनौटमा परेका विद्यालयहरुको प्राथमिक तहको कक्षा छोड्ने दर निम्नानुसार रहेको पाइयो ।

तालिका : १४ प्राथमिक तहमा कक्षा छोड्ने विद्यार्थीहरुको विवरण

क्र.सं.	विद्यालयको नाम	कक्षा छोड्ने विद्यार्थीहरुको विवरण					
		२०६९			२०७०		
		जम्मा	सीमान्तकृत	प्रतिशत	जम्मा	सीमान्तकृत	प्रतिशत
१	कमला मदनआश्रित उ.मा.वि.	३	—	—	२	—	—
२	शहिद धर्मतक्त मावि	२	१	१२.५	४	१	२५.०
३	मोती उ.मा.वि.	२	२	२५.०	३	२	६६.६
४	लक्ष्मी नारायण उ.मा.वि.	३	२	१६.५	३	१	३३.३
५	भानु मावि	३	१	३३.३	२	—	—
६	नरेन्द्र जनता मा.वि.	२	२	१८.०	३	१	३३.३
जम्मा		२५	८	१६.०	१७	५	२९.४

स्रोत : विद्यालय अभिलेख, २०७१/०७२

श्री कमला मदनआश्रित उ.मा.वि.को शैक्षिक सत्र २०६९ मा कक्षा छोड्ने विद्यार्थीहरूको संख्या ३ रहेकोमा सीमान्तकृत समुदायका कोहिपनि विद्यार्थीहरूले कक्षा छोडेको पाइएन । त्यसैगरी शैक्षिक सत्र २०७० मा ३ जनाले कक्षा छोडेकोमा सीमान्तकृत समुदायका कसैले पनि कक्षा नछोडेको पाइयो । श्री शहिद धर्मतक्त माविको शैक्षिक सत्र २०६९ मा कक्षा छोड्ने विद्यार्थीहरूको संख्या २ रहेकोमा सीमान्तकृत समुदायका १ जना अर्थात १२.५% विद्यार्थीले कक्षा छोडेको पाइयो । त्यसैगरी शैक्षिक सत्र २०७० मा २ जना अर्थात १२.५% ले कक्षा छोडेकोमा सीमान्तकृत समुदायका १ जनाले कक्षा छोडेको पाइयो । श्री मोती उ.मा.वि.को शैक्षिक सत्र २०६९ मा कक्षा छोड्ने विद्यार्थीहरूको संख्या २ रहेकोमा सीमान्तकृत समुदायका २ जना अर्थात २५.०% विद्यार्थीले कक्षा छोडेको पाइयो । त्यसैगरी शैक्षिक सत्र २०७० मा ३ जनाले कक्षा दोहोर्‍याएकोमा सीमान्तकृत समुदायका २ जना अर्थात ६६.६% ले कक्षा दोहोर्‍याएको पाइयो ।

श्री लक्ष्मी नारयण उ.मा.वि.को शैक्षिक सत्र २०६९ मा कक्षा दोहोर्‍याउने विद्यार्थीहरूको संख्या ३ रहेकोमा सीमान्तकृत समुदायका २ जना अर्थात १६.५% विद्यार्थीले कक्षा छोडेको पाइयो । त्यसैगरी शैक्षिक सत्र २०७० मा ३ जनाले कक्षा छोडेकोमा सीमान्तकृत समुदायका १ जना अर्थात ३३.३% ले कक्षा दोहोर्‍याएको पाइयो । श्री सिद्धदेवी प्रा.वि.को शैक्षिक सत्र २०६९ मा कक्षा छोड्ने विद्यार्थीहरूको संख्या ३ रहेकोमा सीमान्तकृत समुदायका १ जना अर्थात १६.५% विद्यार्थीले कक्षा छोडेको पाइयो । त्यसैगरी शैक्षिक सत्र २०७० मा २ जनाले कक्षा छोडेकोमा सीमान्तकृत समुदायका कसैले पनि कक्षा छोडेको पाइएन । श्री नरेन्द्र जनता मा.वि.को शैक्षिक सत्र २०६९ मा कक्षा छोड्ने विद्यार्थीहरूको संख्या २ रहेकोमा सीमान्तकृत समुदायका २ जना अर्थात २०.०% विद्यार्थीले कक्षा छोडेको पाइयो । त्यसैगरी शैक्षिक सत्र २०७० मा ३ जनाले कक्षा छोडेकोमा सीमान्तकृत समुदायका १ जना अर्थात ३३.३% ले कक्षा दोहोर्‍याएको पाइयो ।

शैक्षिक सत्र २०६९/०७० को प्रा.वि.तहको प्रत्येक विद्यालयको कक्षा छोड्ने विद्यार्थीहरूको विवरणको अध्ययन गर्दा विद्यालय नै पिच्छे फरक-फरक रहेको पाइयो । छनौटमा परेका विद्यालयहरू मध्ये श्री कमला मदनआश्रित उ.मा.वि. मा सीमान्तकृत विद्यार्थीहरूको कक्षा छोड्ने दर शून्य रहेको पाइयो । लक्ष्मी नारयण उ.मा.वि. र नरेन्द्र जनता मा.वि. मा भने कक्षा छोड्ने दर अन्यको तुलनामा बढि रहेको पाइयो । अघिल्लो शैक्षिक सत्रको तुलनामा पछिल्लो शैक्षिक सत्रमा कक्षा छोड्ने दरमा कमी आएको

पाइयो । अन्य विद्यालयमा मात्र न्यून संख्यामा कक्षा छोड्ने विद्यार्थीहरु रहेको पाइयो । यसरी समग्रमा हेर्दा सीमान्तकृत छात्रवृत्तिले प्राथमिक तहमा यस समूदायका बालबालिकाहरुलाई अध्ययन कार्यमा उत्प्रेरणा प्रदान गरेको छ ।

४.२.५ सीमान्तकृत समूदायका बालबालिकाहरुको विद्यालयमा उपस्थिती

विद्यार्थीहरु नियमित रुपमा विद्यालयमा उपस्थित भएर पठनपाठन कार्यमा सम्लग्न भएमा उनीहरुको शैक्षिक उपलब्धि पनि राम्रो हुन्छ । विद्यार्थीहरु विद्यालयमा नियमित उपस्थित हुने कार्यमा धेरै कुराहरुले असर पुऱ्याएको हुन्छ । त्यसमध्ये छात्रवृत्ति पनि एक महत्वपूर्ण कारण हो । नमूना छनौटमा परेका विद्यालयहरुमा जम्मा अध्यापन भएको दिन र सीमान्तकृत छात्रवृत्ति प्राप्त गर्ने बालबालिकाहरुको औषत उपस्थिती निम्नानुसार रहेको पाइयो ।

तालिका : १५ सीमान्तकृत समूदायका बालबालिकाहरुको विद्यालयमा उपस्थिती

क्र.स.	विद्यालयको नाम	विद्यालयको खुलेको दिन	पढाइभएको दिन	छात्रवृत्ति पाउने विद्यार्थीको उपस्थिती	छात्रवृत्ति नपाउने विद्यार्थीको उपस्थिती
१	कमला मदनआश्रित उ.मा.वि	२२०	१८०	१५६ (८६.७)	१५५ (८६.१)
२	शहिद धर्मतक्त मावि	२१९	१७८	१६१ (९०.४)	१६० (८९.९)
३	मोती उ.मा.वि.	२२०	१८०	१६५ (९१.७)	१६२ (९०.०)
४	लक्ष्मी नारायण उ.मा.वि.	२२०	१८१	१५९ (८८.३)	१६२ (८९.५)
५	भानु मावि	२१८	१७७	१६० (९०.४)	१५८ (८९.३)
६	नरेन्द्र जनता मा.वि.	२२०	१८०	१६७ (९२.८)	१६५ (९१.६)
औषत		२२०	१७९	१६१ (८९.९)	१६० (८९.४)

स्रोत : विद्यालय अभिलेख, २०७२

कमला मदनआश्रित उ.मा.वि.मा जम्मा २२० दिन विद्यालय खुलेकोमा १८० दिन अध्यापन कार्य संचालन भएको पाइयो । सो विद्यालयमा सीमान्तकृत छात्रवृत्ति पाउने विद्यार्थीहरूको औषत विद्यालय उपस्थिती १५६ दिन अर्थात ८६.७ प्रतिशत रहेको र छात्रवृत्ति नपाउने विद्यार्थीहरूको औषत विद्यालय उपस्थिती १५५ दिन अर्थात ८६.१ प्रतिशत रहेको पाइयो । कमला शहिद धर्मतत्त माविमा जम्मा २१९ दिन विद्यालय खुलेकोमा १७८ दिन अध्यापन कार्य संचालन भएको पाइयो । सो विद्यालयमा सीमान्तकृत छात्रवृत्ति पाउने विद्यार्थीहरूको औषत विद्यालय उपस्थिती १६१ दिन अर्थात ९०.४ प्रतिशत रहेको र छात्रवृत्ति नपाउने विद्यार्थीहरूको औषत विद्यालय उपस्थिती १६० दिन अर्थात ८९.९ प्रतिशत रहेको पाइयो । मोती उ.मा.वि.मा जम्मा २२० दिन विद्यालय खुलेकोमा १८० दिन अध्यापन कार्य संचालन भएको पाइयो । सो विद्यालयमा सीमान्तकृत छात्रवृत्ति पाउने विद्यार्थीहरूको औषत विद्यालय उपस्थिती १६५ दिन अर्थात ९१.७ प्रतिशत रहेको र छात्रवृत्ति नपाउने विद्यार्थीहरूको औषत विद्यालय उपस्थिती १६२ दिन अर्थात ९०.० प्रतिशत रहेको पाइयो ।

लक्ष्मी नारायण उ.मा.वि.मा जम्मा २२० दिन विद्यालय खुलेकोमा १८१ दिन अध्यापन कार्य संचालन भएको पाइयो । सो विद्यालयमा सीमान्तकृत छात्रवृत्ति पाउने विद्यार्थीहरूको औषत विद्यालय उपस्थिती १५९ दिन अर्थात ८८.३ प्रतिशत रहेको र छात्रवृत्ति नपाउने विद्यार्थीहरूको औषत विद्यालय उपस्थिती १६२ दिन अर्थात ८९.५ प्रतिशत रहेको पाइयो ।

भानु मावि मा जम्मा २१८ दिन विद्यालय खुलेकोमा १७७ दिन अध्यापन कार्य संचालन भएको पाइयो । सो विद्यालयमा सीमान्तकृत छात्रवृत्ति पाउने विद्यार्थीहरूको औषत विद्यालय उपस्थिती १६० दिन अर्थात ९०.४ प्रतिशत रहेको र छात्रवृत्ति नपाउने विद्यार्थीहरूको औषत विद्यालय उपस्थिती १५८ दिन अर्थात ८९.३ प्रतिशत रहेको पाइयो । नरेन्द्र जनता मा.वि. मा जम्मा २२० दिन विद्यालय खुलेकोमा १८० दिन अध्यापन कार्य संचालन भएको पाइयो । सो विद्यालयमा सीमान्तकृत छात्रवृत्ति पाउने विद्यार्थीहरूको औषत विद्यालय उपस्थिती १६७ दिन अर्थात ९२.८ प्रतिशत रहेको र छात्रवृत्ति नपाउने विद्यार्थीहरूको औषत विद्यालय उपस्थिती १६५ दिन अर्थात ९१.६ प्रतिशत रहेको पाइयो ।

नमुना छनौटमा परेका विद्यालयहरूको औषत विद्यालय खुलेको दिन २२० भएपनि अध्यापन कार्य भएको दिन भने औषत १७९ रहेको छ । सवैभन्दा वढि पढाइ लक्ष्मी नारायण उ.मा.वि मा र सवै भन्दा कम पढाइ भानु मावि मा भएको पाइयो । शैक्षिक सत्र २०६७ मा सीमान्तकृत विद्यार्थीहरूको

औषत विद्यालयमा उपस्थिती गैह सीमान्तकृत भन्दा वढि रहेको पाइयो । अधिकांश विद्यालयको तथ्याङ्क विश्लेषण गर्दा सीमान्तकृतहरूको उपस्थिती अन्यको भन्दा वढि पाइएकाले यस्तो सकारात्मक आउनुको प्रमुख कारण छात्रवृत्ति प्रादान गर्नु नै रहेको पाइयो । छात्रवृत्ति पाउनेहरू मध्ये सबैभन्दा वढि उपस्थिती नरेन्द्र जनता मा.वि.को र नपाउनेमा पनि सोहि विद्यालयको उपस्थिती वढि रहेको पाइयो । छात्रवृत्ति प्राप्त गर्नु अधिसम्म सीमान्तकृत समुदायका बालबालिकाहरूको न्यून उपस्थिती रहने गरेको र छात्रवृत्ति प्रादान गर्न थालेपछि सो उपस्थिती दरमा सुधार आएको जानकारी प्र.अ. तथा शिक्षकहरूले दिए ।

४.२.६ सीमान्तकृत छात्रवृत्ति प्राप्त गर्ने विद्यार्थीहरूमा देखापरेका परिवर्तन

छात्रवृत्तिको उद्देश्य भनेको विद्यार्थीहरूलाई अध्ययन कार्यलाई सहयोग पुर्याउनु, अध्ययन कार्यलाई निरन्तरता प्रादान गर्नु, सफलताका लागि उत्प्रेरण प्रादान गर्नु हो । छात्रवृत्ति प्राप्त गर्नुपूर्व र प्राप्त गरे पश्चात विद्यार्थीहरूको आचरण, व्यवहार, उपलब्धि, मनोबल, अनुसासन, सरसफाइ लगायत कुराहरूमा परिवर्तन आएको जानकारी उत्तरदाताहरूबाट प्राप्त भएको छ । यस प्रसङ्गमा विद्यालयका प्र.अ., शिक्षक तथा अभिभावकहरूसँग गरिएको कुराकानी, छलफल तथा प्रश्नावलीको उत्तरका आधारमा प्राप्त विवरणहरूलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका : १६ सीमान्तकृत छात्रवृत्ति प्राप्तगर्ने विद्यार्थीहरुमा देखापरेका परिवर्तन

क्र.सं.	परिवर्तन भएका कुरा	उत्तरदाताहरु				प्रतिशत
		प्र.अ.	शिक्षक	अभिभावक	जम्मा	
१	उत्प्रेरणा	२	६	४	१२	३३.३
२	आचरण	३	८	९	२०	५५.६
३	नियमितता	४	९	१३	२६	७२.२
४	उपलब्धी	५	१०	१५	३०	८३.३
५	मनोबल	१	२	३	६	१६.७
६	अनुसासन	२	९	४	१५	४१.७
७	सरसफाइ	२	८	१०	२०	५५.६
८	गृहकार्य	३	९	७	१९	५२.८
९	अध्ययन सामग्री बोक्ने वानी	४	१०	१५	२९	८०.६

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७२

नमुना छनौटमा परेका उत्तरदाताहरु मध्ये १२ जना अर्थात ३३.३ प्रतिशतले सिमान्तकृत छात्रवृत्ति प्राप्त भएपछि विद्यार्थीहरुमा उत्प्रेरणामा वृद्धि भएको प्रतिक्रिया दिएका छन् । त्यसरी उत्तर दिनेहरुमा २ जना प्र.अ., ६ जना शिक्षक र ४ जना अभिभावकहरु रहेको पाइयो । नमुना छनौटमा परेका उत्तरदाताहरु मध्ये २० जना अर्थात ५५.६ प्रतिशतले सिमान्तकृत छात्रवृत्ति प्राप्त भएपछि विद्यार्थीहरुको आचरणमा सकारात्मक परिवर्तन आएको प्रतिक्रिया दिएका छन् । त्यसरी उत्तर दिनेहरुमा

३ जना प्र.अ., ८ जना शिक्षक र ९ जना अभिभावकहरु रहेको पाइयो । नमुना छनौटमा परेका उत्तरदाताहरु मध्ये २६ जना अर्थात ७२.२ प्रतिशतले सिमान्तकृत छात्रवृत्ति प्राप्त भएपछि विद्यार्थीहरुमा विद्यालय नियमिततामा वृद्धि भएको प्रतिक्रिया दिएका छन् । त्यसरी उत्तर दिनेहरुमा ४ जना प्र.अ., ९ जना शिक्षक र १३ जना अभिभावकहरु रहेको पाइयो ।

उत्तरदाताहरु मध्ये ३० जना अर्थात ८३.३ प्रतिशतले सिमान्तकृत छात्रवृत्ति प्राप्त भएपछि विद्यार्थीहरुको सिकाइ उपलब्धिमा सुधार आएको बताएका छन् । त्यसरी उत्तर दिनेहरुमा ५ जना प्र.अ., १० जना शिक्षक र १५ जना अभिभावकहरु रहेको पाइयो । उत्तरदाताहरु मध्ये ६ जना अर्थात १६.७ प्रतिशतले सिमान्तकृत छात्रवृत्ति प्राप्त भएपछि विद्यार्थीहरुमा मनोबलमा वृद्धि भएको प्रतिक्रिया दिएका छन् । त्यसरी उत्तर दिनेहरुमा १ जना प्र.अ., २ जना शिक्षक र ३ जना अभिभावकहरु रहेको पाइयो । नमुना छनौटमा परेका उत्तरदाताहरु मध्ये १५ जना अर्थात ४१.७ प्रतिशतले सिमान्तकृत छात्रवृत्ति प्राप्त भएपछि विद्यार्थीहरु अनुसासित भएको बताएका छन् । त्यसरी उत्तर दिनेहरुमा २ जना प्र.अ., ९ जना शिक्षक र ४ जना अभिभावकहरु रहेको पाइयो । उत्तरदाताहरु मध्ये २० जना अर्थात ५५.६ प्रतिशतले सिमान्तकृत छात्रवृत्ति प्राप्त भएपछि विद्यार्थीहरु सफासुगंध भएर विद्यालय जानेगरेको जानकारी दिए । त्यसरी उत्तर दिनेहरुमा २ जना प्र.अ., ८ जना शिक्षक र १० जना अभिभावकहरु रहेको पाइयो । उत्तरदाताहरु मध्ये १९ जना अर्थात ५२.८ प्रतिशतले सिमान्तकृत छात्रवृत्ति प्राप्त भएपछि विद्यार्थीहरुले नियमित रूपमा गृहकार्य गर्ने गरेको जानकारी दिए । त्यसरी उत्तर दिनेहरुमा ३ जना प्र.अ., ९ जना शिक्षक र ७ जना अभिभावकहरु रहेको पाइयो । उत्तरदाताहरु मध्ये २९ जना अर्थात ८०.६ प्रतिशतले सिमान्तकृत छात्रवृत्ति प्राप्त भएपछि विद्यार्थीहरु अध्ययनका लागि आवश्यक सामग्रीहरु वोकेर विद्यालय जाने गरेको जानकारी दिए । त्यसरी उत्तर दिनेहरुमा २ जना प्र.अ., ८ जना शिक्षक र १० जना अभिभावकहरु रहेको पाइयो ।

शिक्षक तथा प्र.अ.हरुले दिएको जानकारी अनुसार छात्रवृत्ति पाए पश्चात विद्यार्थीहरुमा प्रसस्तै परिवर्तनहरु देखापरेका छन् । उनीहरुमा विद्यालय नियमित जानुपर्छ भन्ने भावनाको विकास भएको छ । विद्यालय जादा अध्ययनका लागि आवश्यक पर्ने सामग्रीहरु वोकेर जाने गरेको पाइएको । छात्रवृत्तिले विद्यार्थीहरुको शैक्षिक उपलब्धिमा सकारात्मक प्रभाव पारेको छ । उत्तर दाताहरु मध्ये सबैभन्दा बढि ८३ प्रतिशतले विद्यार्थीहरुको कक्षागत उपलब्धिमा प्रभाव पारेको जानकारी गराएका छन् । त्यसैगरी ८०

प्रतिशत उत्तरदातहरूले अध्ययन सामग्री वोकेर विद्यालय जाने गरेको, ७२ प्रतिशतले विद्यालय नियमिततामा वृद्धि भएको जानकारी दिएका छन् । सबै भन्दा कम उत्तरदाताले मात्र छात्रवृत्तिले विद्यार्थीहरूको अध्ययन कार्यमा मनोबल वढाएको बताएका छन् । शैक्षिक सामग्रीहरू विना नै विद्यालय आउने बालबालिकाहरू छात्रवृत्ति पाएपश्चात आवश्यक सामग्रीहरू वोकेर विद्यालय जान्छन् । उनीहरूले पढाइलाई समेत महत्व दिएको अवस्था छ । यसका अतिरिक्त उनीहरूले नियमित गृहकार्य गर्नुका साथै सरसफाइमा समेत ध्यान पुऱ्याएको पाइएको छ । बालबालिकाहरूलाई विद्यालय पठाउन खर्च जुटाउनु नपरेपछि अभिभावकहरूले पनि आफ्ना बालबालिकाहरूलाई विद्यालय पोशाक लगाएर सरसफाइमा ध्यान पुऱ्याएर विद्यालय पठाउने गरेको पाइयो । छात्रवृत्ति प्राप्त गर्नु अगाडि अधिकांश बालबालिकाहरू विद्यालय नआउने गरेकाले विद्यालय आउने बालबालिकाहरूको सरसंगत पनि तिनै विद्यालय नआउने बालबालिकाहरूसँग हुन्थ्यो तर हाल आएर अधिकांश विद्यालय उमेरका बालबालिकाहरू विद्यालय आउने भएपछि सबैको सरसंगत नै विद्यार्थीहरू माझ मात्र हुने भएकाले उनीहरू अनुशासित भएको पाइएको छ ।

४.३ सीमान्तकृत छात्रवृत्ति कार्यक्रमका समस्याहरू र समस्याका उपायहरू

४.३.१ सीमान्तकृत छात्रवृत्ति कार्यक्रमका समस्याहरू

नमुना छनौटमा परेका विद्यालयका शिक्षक तथा प्र.अ. हरूसँगको कुराकानी, अभिभावकहरूले गरेका गुनासा तथा उनीहरूसँग गरिएको छलफलका आधारमा सीमान्तकृत छात्रवृत्ति वितरण गर्ने कार्यमा प्रसस्तै समस्याहरू रहेको पाइयो । समयमा छात्रवृत्ति रकम नवाडिएको, सीमान्तकृत समुदायका बालबालिकाहरूलाई एकभन्दा बढि विद्यालयमा भर्ना गरिएको, छात्रवृत्ति वापतको रकम कम भएको, छात्रवृत्ति रकममा असमानता भएको, छात्रवृत्ति प्रदान गरिएपछि सो रकम सही काममा प्रयोग भए नभएको वारेमा निरिक्षण तथा अनुगमन नगरिएकोले कार्यक्रम प्रभावकारी हुन नसकेको जस्ता समस्याहरू रहेको पाइयो । यसरी प्राप्त भएका गुनासा तथा जानकारीका आधारमा सीमान्तकृत छात्रवृत्ति कार्यक्रमका समस्याहरूलाई निम्न तालिकामा देखाएर चर्चा गरिएको छ ।

तालिका : १७ सीमान्तकृत छात्रवृत्ति कार्यक्रमका समस्याहरु

क्र. सं	कार्यक्रमका समस्याहरु	उत्तरदाताहरु				जम्मा	प्रतिशत
		प्र.अ.	शिक्षक	अभिभावक	स्रोत व्यक्ति		
१	रकम शैक्षिक सत्रको शुरुमा वितरण नगरिनु	२	७	५	—	१४	३७.८
२	रकम निर्धारित काममा नलगाउनु	३	६	१	१	११	२९.७
३	दोहोरो छात्रवृत्ति प्राप्त गर्ने प्रयास गरिनु	४	८	—	१	१३	३५.१
४	छात्रवृत्ति नपाउनेमा मनोवैज्ञानिक असर पर्नु	२	५	५	१	१३	३५.१
५	रकम अपर्याप्त हुनु	५	८	१३	१	२७	७३.०
६	अनुगमन तथा निरीक्षणमा कमी	४	७	४	—	१५	४०.५

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७२

सीमान्तकृत समुदायका बालबालिकाहरुलाई प्रदान गरिदै आएको रकम शैक्षिक सत्रको शुरुमा नै वितरण नगरिएकाले समस्या उत्पन्न भएको जानकारी १४ जना उत्तरदाताहरुले दिएका छन् । त्यसरी प्रतिक्रिया जनाउनेहरुमा २ जना प्र.अ., ७ जना शिक्षक, ५ जना अभिभावक रहेका छन् । यस विषयमा स्रोतव्यक्तिले कुनै प्रतिक्रिया दिएका छैनन् । छात्रवृत्ति वापतको रकम बालबालिकाहरुको सिकाइ कार्यमा नै खर्च गर्नुपर्नेमा अन्य प्रयोजनमा खर्च गरेकाले समस्या उत्पन्न भएको जानकारी ११ जना उत्तरदाताहरु अर्थात् ३७.८ प्रतिशतले दिएका छन् । त्यसरी प्रतिक्रिया जनाउनेहरुमा ३ जना प्र.अ., ६ जना शिक्षक, १ जना अभिभावक र १ जना स्रोतव्यक्ति रहेका छन् । यस समुदायका अभिभावकहरुले

एक भन्दा वढि विद्यालयमा आफ्ना बालबालिकाहरुलाई भर्ना गर्ने र छात्रवृत्ति लिने प्रयास गरेको जानकारी १३ जना उत्तरदाताहरुले दिएका छन् । त्यसरी प्रतिक्रिया जनाउनेहरुमा ४ जना प्र.अ., ८ जना शिक्षक, र १ जना स्रोतव्यक्ति रहेका छन् । अभिभावकहरुले भने सो विषयमा केही बताएनन् ।

आफूजस्तै अन्य समुदायका बालबालिकाहरुले छात्रवृत्ति वापत रकम प्राप्त गर्दा छात्रवृत्ति नपाएका गरिव परिवारका बालबालिकाहरुमा मनोवैज्ञानिक असर पर्ने गरेको जानकारी १३ (३५.१%) जना उत्तरदाताहरुले दिएका छन् । त्यसरी प्रतिक्रिया जनाउनेहरुमा २ जना प्र.अ., ५ जना शिक्षक, ५ जना अभिभावक र १ जना स्रोतव्यक्ति रहेका छन् । उत्तरदाताहरुमध्ये ७७ प्रतिशत अर्थात् २७ जनाले हाल प्रदान गरिदै आएको रकम अपर्याप्त भएकाले समस्या उत्पन्न भएको जानकारी दिएका छन् । त्यसरी उत्तर दिनेहरुमा ५ जना प्र.अ., ८ जना शिक्षक, १३ जना अभिभावक र १ जना स्रोतव्यक्ति रहेका छन् । नियमित अनुगमन तथा निरिक्षण नभएका कारण पनि समस्या उत्पन्न हुने गरेको जानकारी ४ जना प्र.अ., ७ जना शिक्षक, ४ जना अभिभावक गरी जम्मा १५ जना अर्थात् ४०.५ प्रतिशतले दिएका छन् । यस विषयमा स्रोतव्यक्तिले कुनै जानकारी दिएनन् ।

नमूना छनौटमा परेका दुईवटा विद्यालयहरुले सीमान्तकृत छात्रवृत्ति वापतको रकम शैक्षिक सत्रको शुरुमा नै वितरण नगरेको पाइयो । नमूना छनौटमा परेका उत्तरदाताहरु मध्ये ३८ प्रतिशतले शैक्षिक सत्रको शुरुमा नै छात्रवृत्तिको रकम वितरण नगरेकाले समस्या उत्पन्न हुनेगरेको बताएका थिए । त्यसमा पनि सबैभन्दा वढि शिक्षकहरुले सो समस्याका बारेमा कुरा उठाएका थिए । समयमा नै रकम वितरण नगर्दा बालबालिकाहरुलाई आवश्यक पर्ने शैक्षिक सामग्रीहरु समयमा नै उपलब्ध गराउन कठिन पर्ने भएकाले बालबालिकाहरुको अध्ययन कार्यमा बाधा उत्पन्न हुने गरेको गुनासो केहि अभिभावकहरुले गरेको पाइयो । यसरी विद्यालयमा भर्ना हुने वित्तिकै छात्रवृत्ति नपाउदा विद्यार्थीहरुलाई आवश्यक पर्ने कापीकलम लगायतका शैक्षिक सामग्रीहरुको जोहो गर्न कठिन हुने भएकाले बालबालिकाहरुको अध्ययन कार्यमा बाधा उत्पन्न हुने गरेको गुनासो अभिभावकहरुको रहेको पाइयो । शिक्षकहरुले पनि सो करामा सहमति जनाएको पाइयो । केहि बालबालिकाहरु पछि छात्रवृत्तिको रकम पाएपछि कापीकलम किन्ने भन्दै रिक्तै विद्यालय आउने गरेको समेत बताए । यस्तो अवस्थाले शिक्षण सिकाइमा बाधा पुऱ्याउनुका साथै कार्यक्रमलाई समेत प्रभावहीन बनाउन मद्दत पुग्दछ ।

बालबालिकाहरुलाई छात्रवृत्ति प्रदान गर्नुको मुख्य उद्देश्य उनीहरुलाई विद्यालयमा भर्नाहुन उत्प्रेरित गर्ने, विद्यालयलाई निरन्तरता प्रदान गरी कक्षा छोड्ने दरमा कमी ल्याउने, बालबालिकाहरुलाई

आवश्यक पर्ने शैक्षिक सामग्रीहरूको व्यवस्था गर्ने, उनीहरूको अध्ययन कार्यलाई सहज बनाउने रहको पाइन्छ। सीमान्तकृत समुदायका अधिकांश परिवारहरू आर्थिकरूपमा गरिव भएकाले उनीहरूले छात्रवृत्ति वापत प्राप्त रकम अन्य काममा लगाउने सम्भावना प्रसस्तै रहन्छ। यसै प्रसङ्गमा एक जना प्र.अ.ले एक दिनको घटना सुनाउदै भने छात्रवृत्ति लिनका लागि एकजना विद्यार्थीका वुवाआमा दुवैजना विद्यालय आएकोमा छात्रवृत्ति वापतको रकम कसले बुझ्ने भन्ने वारेका उनीहरू बीचमा नै विवाद भयो। वावुलाई सो रकम दिएमा जाँड खाएर सो रकम सक्ने भएकाले सो रकम उनलाई नदिन वालककी आमाले आग्रह गरिन् भने वावुचाहिँ आमालाई सो रकम दिएमा उनले घरखर्च गरेर सो रकम सक्ने भएकाले आफूले वच्चालाई आवश्यक पर्ने सामग्री किनिदिने भएकाले सो रकम आफूलाई दिन आग्रह गर्दै थिए।

एकजना विद्यार्थीका लागि एक शैक्षिक सत्र भरिमा एउटा विद्यालयवाट मात्र सीमान्तकृत छात्रवृत्ति प्राप्त गर्ने व्यवस्था हुन्छ। तर केहि अभिभावकहरूले एउटै विद्यार्थीलाई एक भन्दा बढि विद्यालयमा भर्ना गर्ने र सबै विद्यालयवाट सो रकम प्राप्त गर्ने गरेको जानकारी समेत पाइयो। केहि विद्यार्थीहरूको तीनवटा विद्यालयमा भर्ना विवरण रहेको जानकारी एक जना प्र.अ.ले दिए। विगतमा यस्तो कार्यहुने गरेको जानकारी पाइएपछि यसपटक भने सो अवस्था आउन नदिन सजगता अपनाइएको जानकारी उनले दिए। एक भन्दा बढि विद्यालयमा भर्ना गरेपछि जुन विद्यालयमा छात्रवृत्तिको चर्चा हुन शुरुहुन्छ सोहि विद्यालयमा बालबालिकाहरूलाई पठाउने र सो विद्यालयवाट छात्रवृत्ति पाएपश्चात अर्को विद्यालयमा सोहि विद्यार्थीलाई नियमित रूपमा पठाउने गरेको पाइएको जानकारी पाइयो। यसो गर्दा रकम धेरै हातपर्ने र सो रकम अन्य प्रयोजनमा खर्चगर्न समेत पुग्ने हुनाले त्यसो गरिएको हुन सक्छ। आर्थिक अभावका कारण आफ्नो अध्ययन कार्यलाई अगाडि वढाउन नसक्ने अवस्था आएमा छात्रवृत्ति प्रदान गरी अध्ययन कार्यलाई सुचारु बनाउन सहयोग गर्नु पर्ने हो। तर नेपालमा आर्थिक आधारमा भन्दा पनि जातिगत तथा लैङ्गिक आधारमा छात्रवृत्ति वितरण गरिदै आएको पाइन्छ। ५० % छात्रा छात्रवृत्ति, दलित छात्रवृत्ति तथा सीमान्तकृत तथा अल्पसंख्यक जातजातिहरूलाई प्रदान गरिने छात्रवृत्ति यसका उदाहरण हुन्। यसरी जातिका आधारमा छात्रवृत्ति वितरण गर्दा छात्रवृत्ति नपाउने समुदायका गरिव परिवारका बालबालिकाहरूलाई मनोवैज्ञानिक असर परेको जानकारी ३५ प्रतिशत उत्तरदाताहरूले दिएका छन्। आर्थिक अवस्था अत्यन्तै कमजोर भएका स्वत छात्रवृत्ति नपाउने समुदायका बालबालिकाहरू अरुले छात्रवृत्ति वापतको रकम पाएको देखेर आफूले पनि सो रकम पाउने आशा गर्दछन् तर सो रकम आफूले चाहिँ नपाउदा रुदै घरजाने गरेको समेत जानकारी पाइयो। यसरी घर

फर्किएका बालबालिकाहरु केहि दिनसम्म विद्यालय समेत नआउने गरेको जानकारी पाइयो । यसरी छात्रवृत्ति नपाउनुको कारण उनीहरुले आफ्ना अभिभावक तथा शिक्षकहरुलाई सोध्दा जवाफ दिएर चित्त बुझाउन कठिन हुने गरेको उनीहरुले बताए । आफ्ना बालबालिकाहरुलाई राम्रोसँग पढाउन सक्ने हैसियत भएका तर स्वतः छात्रवृत्ति पाउने समुदायका बालबालिकाहरुलाई छात्रवृत्ति प्रदान गर्दा अन्य समुदायका गरिव परिवारका बालबालिकाहरुलाई मनोवैज्ञानिक असर परेको अवस्था छ ।

हाल सीमान्तकृत समुदायका बालबालिकाहरुलाई छात्रवृत्ति वापतको रकम स्वरुप रु ६०० र रु १७०० प्रदान गरिदै आएको छ । यसरी दुई प्रकारको रकमको प्रावधान चाहिँ हालैको शैक्षिक सत्रवाट लागुभएको जानकारी प्र.अ. हरुले दिए । प्रति १० जना सीमान्तकृत समुदायका बालबालिकाहरु वरावर एकजनालाई रु १७०० प्रदान गर्ने प्रावधान रहेको जानकारी पाइयो । त्यसो भएका कारण अधिकांश विद्यार्थीहरुले रु ६०० मात्र पाउने गर्दछन् । त्यसैले त्यस रकमले विद्यार्थीहरुलाई आवश्यक पर्ने सम्पूर्ण शैक्षिक सामग्रीहरु किन्न नपुग्ने गुनासो अभिभावकहरुको रहेको पाइयो । हालको महङ्गीको तुलनामा सो रकम छात्रवृत्तिको नाममा भारा टार्ने काममात्र भएको गुनासो समेत उनीहरुले गरे । यसरी छात्रवृत्ति वापतको रकम न्यून भएकाले धेरै प्रकारका आसङ्काहरु समेत गर्ने गरेको पाइयो । छात्रवृत्ति रकम उपयुक्त समयमा वितरण गरे नगरेको, सो रकमको उद्देश्य अनुसार खर्च भए नभएको, सम्बन्धित व्यक्तिले पाए नपाएको वारेमा निरीक्षण तथा अनुगमन गर्ने गरेको पाइएन । उत्तरदाताहरु मध्ये नियमित अनुगमन तथा निरीक्षण नहुनु पनि छात्रवृत्ति वितरणको एक समस्या भएको प्रतिक्रिया ४० प्रतिशतले दिएका छन् । त्यहि भएरपनि कतिपय विद्यालयहरुले सो रकम शैक्षिक सत्रको मध्यतिर मात्र वितरण गर्ने गरेको पाइयो । यसरी अनुगमन तथा निरीक्षणको अभावमा समयमा वितरण नहुनुका साथै सो रकम अभिभावकहरुले बालबालिकाहरुको अध्ययन कार्यमा नै खर्च गरे नगरेको समेत जानकारी नभइरहेको अवस्था पाइयो ।

४.३.२ सीमान्तकृत छात्रवृत्ति कार्यक्रममा देखिएका समस्या समाधानका उपायहरु

छात्रवृत्ति वितरण कार्यक्रममा प्रसस्तै समस्याहरु रहेको पाइयो । यसरी देखिएका समस्याहरुको समाधानका उपायहरुको खोजिगर्ने क्रममा शिक्षक, अभिभावक, प्र.अ. तथा स्रोतव्यक्तिसँग छलफल तथा प्रश्नावलीका माध्यमबाट समाधानका उपायहरुको खोजी गरिएको छ । यसरी प्राप्त जवाफका आधारमा

सीमान्तकृत छात्रवृत्ति कार्यक्रममा देखिएका समस्याहरुको समाधानका लागि निम्नानुसारका उपायहरु तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका : १८ सीमान्तकृत छात्रवृत्ति कार्यक्रममा देखिएका समस्या समाधानका उपायहरु

क्र. सं.	समस्या समाधानका उपायहरु	उत्तरदाताहरु				जम्मा	प्रतिशत
		प्र.अ.	शिक्षक	अभिभावक	स्रोत व्यक्ति		
१	शैक्षिक सत्रको शुरुमा नै छात्रवृत्ति वितरण गरिनुपर्ने	३	६	५	-	१५	४०.५
२	रकम निर्धारित काममा लगाउनु पर्ने	४	९	२	१	१६	४३.२
३	रकममा वृद्धि गरिनुपर्ने	४	८	१०	१	२३	६२.२
४	दोहोरो भर्ना प्रक्रियालाई निरुत्साहन गरिनुपर्ने	५	७	२	१	१५	४०.५
५	प्रभावकारी निरीक्षण र अनुगमन गरिनुपर्ने	३	५	-	-	८	२१.६

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७२

नमुना छनौटमा परेका उत्तरदाताहरु मध्ये १५ जना अर्थात ४०.५ प्रतिशतले शैक्षिक सत्रको शुरुमा नै छात्रवृत्ति वितरण गरिनुपर्ने धारणा व्यक्त गरेका गरेका छन् । उक्त धारणा व्यक्त गर्नेहरुमा ३ जना प्र.अ., ६ जना शिक्षक तथा ५ जना अभिभावक रहेका छन् । स्रोत व्यक्तिले यस वारेका कुनै प्रतिक्रिया व्यक्त गरेनन् । उत्तरदाताहरु मध्ये १६ जना अर्थात ४३.२ प्रतिशतले हाल प्रदान गरिदै आएको रकम निर्धारित काममा लगाएमा समस्या समाधान हुने धारणा व्यक्त गरेका गरेका छन् । उक्त धारणा व्यक्त गर्नेहरुमा ४ जना प्र.अ. ९ जना शिक्षक तथा २ जना अभिभावक तथा १ जना स्रोतव्यक्ति रहेका छन् । उत्तरदाताहरु मध्ये २३ जना अर्थात ६२.२ प्रतिशतले हाल प्रदान गरिदै आएको रकममा वृद्धि गर्नुपर्ने धारणा व्यक्त गरेका गरेका छन् । उक्त धारणा व्यक्त गर्नेहरुमा ४ जना प्र.अ. ८ जना शिक्षक तथा १० जना अभिभावक तथा १ जना स्रोतव्यक्ति रहेका छन् ।

उत्तरदाताहरु मध्ये १५ जना अर्थात ४०.५ प्रतिशतले हाल दोहोरो भर्ना गरेर भर्ना गरिएका सवै विद्यालयबाट छात्रवृत्ति लिने प्रयास गरिएकाले त्यस्तो कार्यलाई निरुत्साहन गरेमा समस्या समाधान हुने धारणा व्यक्त गरेका गरेका छन् । उक्त धारणा व्यक्त गर्नेहरुमा ५ जना प्र.अ. ७ जना शिक्षक तथा २ जना अभिभावक तथा १ जना स्रोतव्यक्ति रहेका छन् । प्रभावकारी निरिक्षण तथा अनुगमन गरिएमा छात्रवृत्ति वितरण कार्यमा देखिएका समस्याहरुको समाधान हुने धारणा उत्तरदाताहरु मध्ये १६ जना अर्थात ४३.२ प्रतिशतले व्यक्त गरेका छन् । उक्त धारणा व्यक्त गर्नेहरुमा ३ जना प्र.अ. र ५ जना शिक्षक रहेका छन् । अभिभावक तथा स्रोतव्यक्तिले सो वारेमा कुनै प्रतिक्रिया व्यक्त गरेका छनन् ।

नमुना छनौटमा परेका विद्यालयहरुमध्ये दुईवटा विद्यालयमा सीमान्तकृत छात्रवृत्ति वितरण गर्ने कार्य शैक्षिक सत्रको वीचमा गर्ने गरेको पाइयो भने बाकि विद्यालयहरुमा शैक्षिक सत्रको शुरुमा नै विद्यार्थी भर्ना भइसकेपछि वितरण गर्ने गरेको पाइयो । शैक्षिक सत्रको वीचमा छात्रवृत्ति वितरण गर्दा लक्षित समुदायका बालबालिकाहरुको लागि आवश्यक शैक्षिक सामग्रीहरुको व्यवस्था गर्न अभिभावकहरुलाई कठिनाइ उत्पन्न हुने र बालबालिकाहरु विद्यालय नजाने सम्भावना हुने हुनाले शैक्षिक सत्रको शुरुमा नै छात्रवृत्ति वितरण गर्नुपर्दछ । यसो गर्न सकिएमा शैक्षिक सत्रको वीचमा वितरण गर्दा आइपर्ने समस्याहरु हल हुन्छन् साथै कार्यक्रम पनि प्रभावकारी हुन्छ ।

छात्रवृत्ति वापत प्राप्त रकम बालबालिकाहरुको अध्ययन कार्यसँग सम्बन्धित कार्यमा वाहेक अन्य कार्यमा प्रयोग गर्न पाइदैन । अनुसन्धानका क्रममा केहि अभिभावकहरुले सो रकमको सही प्रयोग नगरेको अवस्था पाइएको छ । उनीहरुले सो रकम अन्य घरायसी काममा खर्च गरेको पाइयो तर त्यसको मात्रा भने न्यून रहेको छ । सीमान्तकृत छात्रवृत्ति वापत पाउने ६०० रुपैया पनि अन्य काममा खर्चगर्दा बालबालिकाहरुलाई आवश्यक पर्ने कापी कलम, भोला लगायतका सामग्री किन्न समेत पुग्दैन । त्यसैले छात्रवृत्ति वितरण गर्दा नै अभिभावकहरुलाई सो वारेमा सचेत गराउन सकिएमा छात्रवृत्तिको उद्देश्य अनुसार रकमलाई तोकिएको काममा लगाउन सहयोग पुग्छ ।

सीमान्तकृत छात्रवृत्ति वापत अहिले रु ६०० र रु १७०० प्रदान गरिदै आएको छ । धेरै रकम प्राप्त गर्ने विद्यार्थीका अभिभावकहरुले त सो रकम ठीकै भएको बताए तर सो रकम प्रति १० जना सीमान्तकृत समुदायका बालबालिकाहरु मध्ये एक जनाका दरले प्रदान गरिने भएकाले सो रकम निकै कम विद्यार्थीहरुले मात्र प्राप्त गर्दछन् । त्यसैले अधिकांश विद्यार्थीहरुले रु ६०० मात्र प्राप्त गर्नेगर्दछन् । सो रकमले विद्यार्थीहरुका लागि आवश्यक शैक्षिक सामग्रीहरु खरिद गर्न पुग्दैन । त्यसैले अहिले प्रदान

गरिदै आएको छात्रवृत्ति वापतको रकममा वृद्धि गर्नुपर्ने अधिकांश अभिभावक, शिक्षक तथा प्र.अ.हरुको धारणा रहेको पाइयो । सो रकममा कति वृद्धिगर्नु आवश्यक छ भनी प्रश्न गर्दा अधिकांशले कम्तिमा पनि १००० रुपैया हुनुपर्ने धारणा व्यक्त गरेभने केहिले कम्तिमा पनि दोब्बर हुनुपर्ने बताए । अधिकांश अभिभावकहरु विद्यालयमा आएर अहिले प्रदान गरिदै आएको रकममा वृद्धिगर्नुपर्ने भन्दै प्र.अ.लाई गुनासो पोख्ने गरेको जानकारी पाइयो ।

सीमान्तकृत समुदायका केहि अभिभावकहरुले आफ्ना बालबालिकाहरुलाई एक भन्दा बढि विद्यालयहरुमा भर्ना गर्ने गरेको पाइयो । यसरी बढि विद्यालयमा भर्ना गर्दा सबै विद्यालयबाट छात्रवृत्ति वापतको रकम प्राप्त हुने र सो रकम घरायसी कामकाजमा खर्चगर्न पाइने अपेक्षाका साथ त्यसो गरिएको पाइयो । त्यस्तो प्रक्रिया नियम विपरित हुनुका साथै छात्रवृत्तिको दुरुपयोग समेत भएकाले यस्तो कार्यलाई रोक्नु पर्दछ । यसका लागि नजिक रहेका विद्यालयहरुले सीमान्तकृत समुदायका विद्यार्थीहरुको विवरण जुधाएर एक भन्दा बढि विद्यालयमा एउटै व्यक्तिको नाम भेटिएमा सो नामावलीलाई संशोधन गरेर मात्र छात्रवृत्ति वितरण गर्नु पर्दछ ।

सीमान्तकृत समुदायका बालबालिकाहरुलाई छात्रवृत्ति प्रदान गरिसकेपछि सो रकम निर्धारित काममा प्रयोग भएनभएको, विद्यालयहरुले निर्धारित समयमा सो रकम वाँडफाड गरेनगरेका वारेमा सम्बन्धित निकायहरुले निरिक्षण तथा अनुगमन नगरेको पाइयो । यसरी अनुगमन गर्ने कार्य नहुदा केहि विद्यालयले शैक्षिक सत्रको मध्य तिर मात्र सो छात्रवृत्ति प्रदान गर्ने गरेको पाइयो । यस्तो कार्यलाई निरुत्साहन गर्न नियमित रुपमा निरिक्षण तथा अनुगमन गर्ने व्यवस्था गर्न सकेमा कार्यक्रम प्रभावकारी रुपमा कार्यान्वयन हुन जान्छ ।

४.४ प्राप्ति

नमूना छनौटमा परेका सबै विद्यालयहरुमा भर्ना भएका सीमान्तकृत समुदायका बालबालिकाहरुलाई छात्रवृत्ति वितरण गर्ने गरिएको पाइयो । यस क्षेत्रमा सतार, माभी र मुसहर समुदायका सीमान्तकृत जातिहरु रहेको पाइयो । केहि वर्ष अगाडिसम्म यस समुदायका अधिकांश बालबालिकाहरु विद्यालयमा अध्ययन गर्न जादैन थिए । गएकाहरु पनि नियमित रुपमा विद्यालय नजाने कक्षा दोहोर्न्याउने, कक्षा छोड्ने अनुत्तिर्णहुने दर बढिनै रहेको पाइयो । वर्तमानमा भने सीमान्तकृत जातिका बालबालिकाहरुको विद्यालयमा भर्नाहुने दर बढ्दै गइरहेको पाइयो । अधिकांश अभिभावकहरु नै

छात्रवृत्ति वापतको रकम लिन विद्यालय आउने गरेका र अभिभावकहरु उपस्थित नभएमा सम्बन्धित विद्यार्थीलाई नै उक्त रकम प्रदान गर्ने गरिएको पाइयो । विगत वर्षहरुमा छात्रवृत्ति वापतको ६०० रुपैयाँ सीमान्तकृत समुदायका विद्यार्थीहरुलाई प्रदान गरिदै आएकोमा शैक्षिक सत्र २०६८ देखि सो प्रावधानमा केहि परिवर्तन गरी प्रति १० जना सीमान्तकृत विद्यार्थीहरुमध्ये एक जनालाई छात्रवृत्ति वापत रु १७०० प्रदान गरिएको पाइयो ।

सीमान्तकृत बालबालिकाहरुको वितरण पनि असमान रहेको पाइयो । विद्यालयमा भर्ना भएका मध्ये औषतमा १९ प्रतिशत विद्यार्थीहरु सीमान्तकृत समुदायका रहेको पाइयो । विद्यालयहरुमा सीमान्तकृत समुदायका १३ देखि २५ प्रतिशतसम्म विद्यार्थीहरु रहेको पाइयो । ती विद्यार्थीहरुलाई छात्रवृत्ति वापत प्रदान गरिएको रकमले कापी कलम भोला लगायतका शैक्षिक सामग्रीहरु नै खरिद गरिएको अवस्था पाइयो । केहि अभिभावकहरुले चाहिँ बालबालिकाहरुका लागि लुगा लगायतका अन्य सामग्रीहरु पनि खरिद गरेको पाइयो । अधिकांश उत्तरदाताहरुले अहिले वितरण गरिदै आएको ६०० रुपैयाँ छात्रवृत्तिको नाममा भारा टार्ने काम मात्र भएको र सो रकम अपर्याप्त भएको गुनासो गरेको पाइयो ।

नमुना छनौटमा परेका सबै विद्यालयहरुको प्राथमिक तहका सीमान्तकृत र गैर सीमान्तकृत विद्यार्थीहरुको शैक्षिक उपलब्धिको तुलना गर्दा सीमान्तकृत विद्यार्थीहरुको शैक्षिक उपलब्धि कम पाइयो । तर विगत वर्षहरुमा भन्दा अहिले सो उपलब्धिमा वृद्धि भइरहेको पाइयो । सीमान्तकृत छात्रवृत्ति प्राप्त गर्नु अघि र प्राप्त गर्न थालेपश्चातको शैक्षिक उपलब्धिमा भने निकै सुधार आएको पाइयो । शैक्षिक सत्र २०६७ र २०६७ मा प्राथमिक तहको कक्षा ४ र ५ का बालबालिकाहरुको कक्षागत सिकाइ उपलब्धि ३८ देखि ४३ अङ्कसम्म पाइयो भने शैक्षिक सत्र २०६९ र २०७० मा सोहि कक्षाको औषत कक्षागत सिकाइ उपलब्धि ४२ देखि ६१ अङ्कसम्म रहेको पाइयो ।

अघिल्लो शैक्षिक सत्रको तुलनामा शैक्षिक सत्र २०७० मा संख्यात्मक रुपमा सीमान्तकृत विद्यार्थीहरुको विद्यालय छोड्ने संख्यामा केहि कम देखिएता पनि प्रतिशतका आधारमा केहि वढि रहेको छ । समग्रमा सीमान्तकृत समुदायका बालबालिकाहरुको कक्षा छोड्ने दर मिश्रित प्रकारको पाइयो । कुनै विद्यालयमा ० प्रतिशत रहेको र कुनैमा २१ प्रतिशत सम्म रहेको पाइयो । त्यसैगरी विद्यालयमा उपस्थित दर पनि सीमान्तकृत विद्यार्थीहरुको अन्यको तुलनामा वढि रहेको पाइयो ।

सीमान्तकृत छात्रवृत्ति प्राप्तगर्ने विद्यार्थीहरूमा प्रसस्तै सकारात्मक परिवर्तनहरू देखापरेका पाइयो । छात्रवृत्ति प्राप्त गर्नथालेपछि बालबालिकाहरूको आचरण तथा व्यवहारमा सकारात्मक परिवर्तन आएको जानकारी पाइयो । त्यसैगरी विद्यार्थीहरूको मनोबलमा वृद्धि हुनुका साथै अनुसासित तथा सफासुगधर भएर विद्यालय आउने गरेको जानकारी पाइयो । यस समुदायका बालबालिकाहरूको शैक्षिक उपलब्धिमा पनि विगत वर्षहरूमा क्रमश सुधार आउदै गरेको अवस्था पाइयो ।

सीमान्तकृत छात्रवृत्ति वितरण तथा कार्यान्वयनमा केहि समस्याहरू देखापरेको पाइयो । केहि विद्यालयहरूले शैक्षिक सत्रको मध्यतिर मात्र सीमान्तकृत छात्रवृत्ति वितरण गरेको पाइयो । त्यसैगरी वितरण गरिएको छात्रवृत्ति केहि मात्रामा भने उद्देश्य अनुसार खर्च नभएको पाइयो । अधिकांशले सो रकमको सदुपयोग गरेको जानकारी पाइयो । केहि अभिभावकहरूले दोहोरो छात्रवृत्ति लिनका लागि बालबालिकाहरूलाई एकभन्दा बढि विद्यालयमा भर्ना गरेको पाइयो । जातिगत आधारमा छात्रवृत्ति वितरण गर्दा स्वत छात्रवृत्ति नपाउने गरिव परिवारका बालबालिकाहरूमा मनोवैज्ञानिक असर परेको पाइयो । छात्रवृत्ति वापतको रकम कम भएकाले आवश्यक शैक्षिक सामग्रीहरू खरिदगर्न पनि नपुग्ने गरेको जानकारी पाइयो । छात्रवृत्ति रकम उपयुक्त समयमा वितरण गरे नगरेको, सो रकमको उद्देश्य अनुसार खर्च भए नभएको, सम्बन्धित व्यक्तिले पाए नपाएको बारेमा निरिक्षण तथा अनुगमन गर्ने गरेको पाइएन ।

सीमान्तकृत छात्रवृत्ति कार्यक्रममा देखिएका समस्या समाधानका उपायहरूका बारेमा उत्तरदाताहरूबाट प्राप्त प्रतिक्रियाहरूमा शैक्षिक सत्रको शुरुमा नै छात्रवृत्ति वितरण गर्नुपर्ने त्यसोगरिएमा छात्रवृत्तिको उद्देश्यअनुसारको काम हुने, छात्रवृत्ति वापत प्राप्तहुने रकम बालबालिकाको पठनपाठनसँग सम्बन्धित सामग्री खरिदगर्न मात्र खर्च गरिनुपर्ने जस्ता पाइए । हाल प्रदान गरिदै आएको छात्रवृत्ति वापतको रकमलाई कम्तिमा पनि दोब्बर बनाउनु पर्ने, दोहोरो भर्ना प्रक्रियाको अन्त्य गर्नका लागि नजिकका विद्यालयहरूमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको विवरण दँजाएरमात्र छात्रवृत्ति प्रदाग गर्नसकेमा रकम दुरुपयोगलाई रोक्न सकिन्छ । यसका अतिरिक्त नियमित रुपमा अनुगमन तथा निरीक्षण गर्नसकेमा कार्यक्रम प्रभावकारी हुने जानकारी पाइयो ।

परिच्छेद : पाँच

निष्कर्ष र सुभाव

यस परिच्छेदमा अधिल्लो परिच्छेदमा गरिएको नतिजाको विश्लेषणबाट प्राप्तभएका प्रमुख प्राप्तिहरूलाई समावेश गरिएको छ । साथै नतिजाको विश्लेषणबाट प्राप्त जानकारीका आधारमा निष्कर्ष निकालिएको छ । अध्ययनका क्रममा प्राथमिक र सहायक स्रोतबाट प्राप्त तथ्याङ्कको आधारमा नतिजाको विश्लेषणबाट प्राप्त निष्कर्ष र प्राप्तिलाई मध्यनजर गर्दै आवश्यक सुभाव समेत प्रस्तुत गरिएको छ ।

५.१ निष्कर्ष

सीमान्तकृत समुदायका विद्यार्थीहरूलाई नियमित रूपमा छात्रवृत्ति प्रदान गर्न थालिएको तीन वर्ष भयो । यस अवधिमा सीमान्तकृत जातिका बालबालिकाहरूको विद्यालयमा भर्नाहुने दर निकै बढेको पाइएकाले यो छात्रवृत्तिले विद्यार्थी भर्नामा सकारात्मक प्रभाव पारेको छ । त्यस्तै छात्रवृत्ति प्राप्त गर्नु भन्दा पहिले र पछिको कक्षागत सिकाइ उपलब्धिमा पनि धेरै सुधारआएको, विद्यालय छोड्ने दरमा कमी आउनुका साथै विद्यालयमा उपस्थित हुने दरमा पनि वृद्धि भएकाले यो कार्यक्रमलाई निरन्तर दिनुपर्ने हुन्छ ।

आर्थिक रूपमा विपन्न भएकै कारण विद्यालयमा भर्नाहुन नसकिरहेका बालबालिकाहरूलाई यो छात्रवृत्ति शिक्षा प्राप्त गर्नका लागि प्रभावकारी साधन भएको छ । छात्रवृत्ति वितरण गर्नु पूर्व र पछिको सिकाइ उपलब्धिको तुलनात्मक अध्ययनबाट यसले बालबालिकाहरूको अध्ययन कार्यमा उत्साह र उत्प्रेरणा थपेको छ ।

छात्रवृत्ति वापतको रकम न्यून भएको गुनासो आउनुका साथै सबै कक्षाहरूमा समान रूपमा छात्रवृत्ति वापतको रकम प्रदान गरिने गरिएकाले सो रकम तहनै पिच्छे वढाउनु पर्ने हुन्छ । यसका साथै बढ्दो महङ्गीलाई ध्यानमा राखी आवश्यकता अनुसार वृद्धि गर्नु अति आवश्यक हुन्छ । छात्रवृत्ति वितरण गरिसकेपछि पनि नियमित रूपमा निरीक्षण तथा अनुगमन गर्ने कार्यमा ध्यान दिनु जरुरी छ । वितरित रकम कुन काममा खर्च गरिएको छ । समयमा रकम वितरण गरिएको छ, छैन, कार्यक्रमका के कस्ता समस्या तथा चुनौतिहरू आइरहेका छन् भन्ने वारेमा जानकारी लिएर सम्बन्धित निकायले त्यसैका

आधारमा कार्यक्रममा सुधार गर्नु आवश्यक छ । समग्रमा सीमान्तकृत छात्रवृत्ति कार्यक्रमले यस समुदायका बालबालिकाहरुको अध्ययन कार्यमा सहयोग पुऱ्याएको छ । बालबालिकाहरुलाई आफ्नो अध्ययन कार्यमा लगनशील र मेहनतका साथ लाग्नका निम्ति उत्साह तथा उत्प्रेरणा पदान गरेको, विद्यालय उपस्थितिमा वृद्धि भएको वीचैमा कक्षा छोड्ने दरमा कमी आएको कक्षा दोहोऱ्याउने दर न्यून मात्र रहेको जस्ता कुराहरुले सीमान्तकृत छात्रवृत्ति कार्यक्रमले सिकाइ उपलब्धिमा सुधार आइरहेको निष्कर्ष निकालिएको छ ।

५.२ सुभावरु

यस अध्ययनवाट प्राप्त जानकारी, नतिजा विश्लेषण तथा निष्कर्षको आधारमा देखा परेका समस्याहरुको समाधान गरी भविश्यमा अझ प्रभावकारी रुपमा कार्यक्रम सञ्चालनका लागि निम्नानुसारका सुभावरु प्रस्तुत गरिएको छ ।

५.२.१ नीतिगत तह

शैक्षिक सत्रको शुरुमा नै छात्रवृत्ति वितरण गर्दा समयमा नै विद्यार्थीहरुका लागि आवश्यक शैक्षिक सामग्री जुटाइ वेलेदेखि बालबालिकाहरु विद्यालय जाने साथै छात्रवृत्ति पाइहाल्ने आशामा विद्यालय उमेरका सवै बालबालिकाहरुलाई विद्यालयमा भर्ना गर्ने भएकाले सो छात्रवृत्ति शैक्षिक सत्रको शुरुमा नै वितरण गर्नुपर्ने देखिन्छ । कक्षा वढ्दै जादा शैक्षिक सामग्रीमा लाग्ने खर्च पनि वढ्दै जाने भएकाले सवै कक्षाहरुमा समान नगरी कक्षा अनुसार छात्रवृत्ति रकममा पनि वृद्धि गर्नुपर्ने देखिन्छ । छात्रवृत्तिको रकम अन्य काममा खर्चहुने अवस्थालाई रोक्न विद्यार्थीको आवश्यकतालाई बुझेर विद्यालयले नै सामग्री खरिद गरि वितरण गर्दा अझ प्रभावकारी हुने देखिन्छ ।

५.२.२ अभ्यास तह

छात्रवृत्ति वापतको रकमले आवश्यक शैक्षिक सामग्रीहरु खरिदगर्न नपुग्ने भएकाले सो रकममा वृद्धि गर्नुपर्ने देखिन्छ । सो रकम कम्तिमा पनि रु १००० वनाउनुपर्ने देखिन्छ । यस समुदायका बालबालिकाहरुलाई थप उत्प्रेरणा प्रदान गर्न सीमान्तकृत समुदायका विद्यार्थीहरु मध्ये वर्ष भरिमा सवै भन्दा वढि विद्यालयमा हाजिर हने, सर्वोत्कृष्ट अङ्क ल्याउने बालबालिकाहरुलाई पुरस्कारको व्यवस्था गरे

सकेमा सिकाइ उपलब्धिमा थप वृद्धि हुने अवस्था देखिन्छ । कार्यक्रमलाई अझ प्रभावकारी बनाउन नियमित रूपमा निरिक्षण तथा अनुगमन गर्ने व्यवस्था नीतिगत रूपमा नै गरिनुपर्ने देखिन्छ ।

५.२.३ अनुसन्धान तह

सिमान्तकृत छात्रवृत्तिले विद्यार्थी भर्नामा पारेको प्रभाव विषयक शोधकार्यमा प्रस्तुत गरिएका विभिन्न प्रकारका शोध, अध्ययन तथा अनुसन्धानको निष्कर्षमा के भन्न सकिन्छ भन्ने यस विषयसँग सम्बन्धित विभिन्न प्रकारका तथ्य, तथ्याङ्क, लेख रचनाहरूको अध्ययनबाट प्राप्त निचोडलाई प्रस्तुत गरि यस शोध अध्ययनबाट आगामी दिनमा यस विषयसँग सम्बन्धित रही शोध कार्य गर्ने व्यक्ति तथा संघसंस्थालाई यस विषयसँग सम्बन्धित नीति निर्माण गर्ने संघ संस्थालाई समेत उपयोगी हुनेछ भन्ने आशा राखेकी छु । साथै सिमान्तकृत छात्रवृत्तिले विद्यार्थी भर्नामा पारेको प्रभाव सम्बन्धमा शोधकार्य गर्ने व्यक्तिहरूलाई भावी दिनमा यस शोधकार्य सँग सम्बन्धित निम्नलिखित शीर्षकमा अनुसन्धान गर्न सहयोग पुग्ने आशा राखेको छु ।

क) सिमान्तकृत छात्रवृत्तिले विद्यार्थीहरूको भर्नादरमा आएको परिवर्तन ।

ख) छात्रवृत्ति प्राप्त गर्ने सिमान्तकृत विद्यार्थीहरूको पढाईप्रतिको रुची पहिचान ।

ग) छात्रवृत्ति पाउने र नपाउने विद्यार्थीहरूको सिक्ने इच्छाशक्तिको तुलना ।

घ) सिमान्तकृत वालवालीकहरूका अभिभावकको पढाईप्रतिको दृष्टिकोण पत्ता लगाउने शिर्षक संग सम्बन्धित भई अध्ययन गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

सन्दर्भ सामग्री

कार्की, भक्तवहादुर (२०६५), पृथ्वीनगर श्रोत केन्द्र भापाको प्राथमिक तहमा खुद भर्नादरमा

५०% छात्रा छात्रवृत्तिले पारेको प्रभाव : एक अध्ययन, अप्रकाशित शोधपत्र, काठमाडौं : त्रि. वि. महेन्द्ररत्न क्याम्पस, ताहाचल ।

जोशी, जगदीशचन्द्र (२०६५), प्राथमिक तहमा छात्रवृत्ति वितरण कार्यक्रमको प्रभावकारिता,

अप्रकाशित शोधपत्र, काठमाडौं ।

दुलाल, पुण्यप्रसाद (२०६७), दलित छात्रवृत्ति वितरणवाट गैह्र दलित विद्यार्थीको सिकाइ

उपलब्धिमा पारेको प्रभाव, अप्रकाशित शोधपत्र, मोरङ्ग : सुकुना बहुमुखी क्याम्पस, शिक्षा योजना तथा व्यवस्थापन विभाग ।

नेपाल, जनार्दन (२०६५) सर्वैका लागि शिक्षाको उद्देश्य प्राप्तिका लागि शिक्षा सुनिश्चितता

कार्ययोजना शिक्षा विभागवाट वार्षिक शैक्षिक प्रकाशन वर्ष ९, अङ्क ९ ।

पाण्डे, राजेन्द्रप्रसाद (२०६३), बाग्लुङ्ग जिल्लामा प्राथमिक तहको छात्रवृत्तिले विद्यार्थीको नियमितता र

उपलब्धिमा पारेको असर, अप्रकाशित शोधपत्र, काठमाडौं : त्रिभुवन विश्व विद्यालय, शिक्षा योजना तथा व्यवस्थापन विभाग ।

पौडेल, वावुराम (२०६६) सन्दर्भ श्रृङ्खलाहरुभित्रको OLPC सन्दर्भ, शैक्षिक सूचना

संगालो (२०६६) भक्तपुर : शिक्षा विभाग ।

वस्नेत, महेन्द्रवहादुर (२०६७), प्राथमिक विद्यालयमा दलित छात्रा छात्रवृत्तिको प्रभावकारिता,

अप्रकाशित शोधपत्र, काठमाडौं : त्रिभुवन विश्व विद्यालय शिक्षा योजना तथा व्यवस्थापन विभाग ।

रावत, वमवहादुर (२०६३), दैलेख जिल्लाको नारायण श्रोतकेन्द्रमा विद्यालय तहमा वितरित दलित

छात्रवृत्तिको प्रभावकारिता एक अध्ययन, अप्रकाशित शोधपत्र सुर्खेत : त्रि. वि.

सुर्खेत क्याम्पस, ।

वस्ती, हरिप्रसाद (२०६६), *प्राथमिक शिक्षामा छात्रा छात्रवृत्ति कार्यक्रमको प्रभावकारिता*,

अप्रकाशित शोधपत्र, मोरङ्ग : त्रि. वि. वि. सुकुना बहुमुखी क्याम्पस, इन्द्रपुर ।

शिक्षा विभाग (२०६५), *कार्यक्रम कार्यान्वयन पुस्तिका*, भक्तपुर, सानोठिमी ।

शिक्षा ऐन २०२८ तथा शिक्षा नियमावली २०५९ (संसोधन सहित) नेपाल सरकार, कानून न्याय
तथा संसदीय व्यवस्था मन्त्रालय, कानून किताव व्यवस्था समिति, काठमाण्डौ ।

सवैका लागि शिक्षा (२००४-२००९) *मुख्य दस्तावेज*, शिक्षा तथा खेलकुद मन्त्रालय,

केशरमहल, काठमाण्डौ ।

नेपाल, जनार्दन (२०६५) सवैका लागि शिक्षाको उद्देश्य प्राप्तिका लागि शिक्षा सुनिश्चितता

कार्ययोजना शिक्षा विभागबाट वार्षिक शैक्षिक प्रकाशन वर्ष ९, अङ्क ९ ।

शर्मा, चिरन्जीवी र शर्मा, निर्मला (२०६९), *कक्षाकोठामा मनोविज्ञान*, काठमाण्डौ : एम. के.

पब्लिसर्स एण्ड डिस्ट्रिब्युटर्स

शिक्षा विभाग (२०६५), *कार्यक्रम कार्यान्वयन पुस्तिका*, भक्तपुर, सानोठिमी ।

सवैका लागि शिक्षा (२००४-२००९) *मुख्य दस्तावेज*, शिक्षा तथा खेलकुद मन्त्रालय,

केशरमहल, काठमाण्डौ ।

सिमान्तकृत छात्रवृत्तिले विद्यार्थी भर्नामा पारेको प्रभाव

अनुसूची - १ नमुनाको आकार

विद्यालय	प्र.अ.	शिक्षक	विद्यार्थी	अभिभावक	स्रोतव्यक्ति
मदनआश्रित उ.मा.वि. तोपगाछी	१	२	३	३	१
शहिद धर्मभक्त उमावि तोपगाछी	१	२	३	३	
मोती उ.मा.वि. धरमपुर	१	२	३	३	
लक्ष्मी नारायण उ.मा.वि. धरमपुर	१	२	३	३	
भानु उ.मा.वि. धरमपुर	१	२	३	३	
नरेन्द्र जनता उ.मा.वि. धरमपुर	१	२	३	३	
जम्मा	६	१२	१८	१८	१

स्रोत : स्थलगत अध्ययन २०७२

सीमान्तकृत छात्रवृत्तिले विद्यार्थी भर्नामा पारेको प्रभाव

अनुसूची- ३ शिक्षकका लागि अन्तर्वार्ता अनुसूचि

शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विषय अर्न्तगत गरिने शोध अध्ययनका लागि तयार गरिएको निम्न प्रश्नावली भरी आवश्यक सूचना प्रदान गरिदिनु अनुरोध छ ।

शिक्षकको नाम :

विद्यालय :

१) तपाँडको विद्यालयको सेवाक्षेत्र भित्र सीमान्तकृत वर्गको वस्ती छ ?

क) छ ख) छैन

२) सीमान्तकृत वर्गका बालबालिकाहरु विद्यालयमा भर्ना भएको पाउनु भएको छ ?

क) पाएको छु ख) पाएको छैन ग) केही

३) तपाँडको विद्यालयमा सीमान्तकृत छात्रवृत्तिको लागि विद्यार्थीहरु कसरी

छान्नुहुन्छ ?

क) बैठक गरेर ख) अभिभावक सभा गरेर

ग) शिक्षकले छानेर

४) छात्रवृत्ति वितरण गर्दा कसलाई दिनुभयो ?

क) विद्यार्थीलाई ख) अभिभावकलाई ग)

अन्य

५) विद्यार्थीलाई वितरित सीमान्तकृत छात्रवृत्ति कोटा पर्याप्त छ ?

क) छ ख) छैन ग)
 अन्य

६) सीमान्तकृत छात्रवृत्तिको सम्बन्धमा तपाईंको धारणा के छ ?

क) छात्रवृत्ति रकम न्यून छ ख) ठीकै छ

ग) विभेदपूर्ण छ

७) छात्रवृत्ति वितरण पछि विद्यार्थीको कुन पक्षमा सुधार आएको छ ?

क) नियमितता ख) पोशाक ग)

सिकाइ

८) छात्रवृत्ति प्रदान गरेपछि विद्यार्थी गृहकार्यमा सुधार आएको छ ?

क) छ ख) छैन ग) केही

९) छात्रवृत्ति प्रदान पश्चात विद्यार्थीको कक्षा सहभागितामा सुधार आएको छ ?

क) छ ख) छैन ग) केही

१०) विद्यार्थी शैक्षिक उपलब्धिमा कुन कुन कुराले प्रभाव पार्दछ ?

११) छात्रवृत्ति प्रदान पश्चात के कस्तो परिवर्तन आएको छ ?

१२) सीमान्तकृत छात्रवृत्ति वितरणमा कस्ता समस्याहरू आउने गरेका छन् ?

१३) सीमान्तकृत छात्रवृत्ति वितरण कार्यलाई अझ प्रभावकारी बनाउन के गर्नु आवश्यक

छ ?

१४) विद्यार्थीको शैक्षिक उपलब्धिमा कुन-कुन कुराले प्रभाव पार्दछ ।

सीमान्तकृत छात्रवृत्तिले विद्यार्थी भर्नामा पारेको प्रभाव

अनुसूची- ४ प्रधानाध्यापकका लागि प्रश्नावली

शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विषय अर्न्तगत गरिने शोध अध्ययनका लागि तयार गरिएको निम्न प्रश्नावली भरी आवश्यक सुचना प्रदान गरिदिनु अनुरोध छ ।

प्रधानाध्यापकको नाम :

विद्यालयको नाम :

१) सीमान्त वर्गका बालबालिकाहरुलाई विद्यालय शिक्षामा आकर्षित गर्न के गर्नु आवश्यक छ ?

- क) पर्याप्त छात्रवृत्तिको व्यवस्था ख) पुरस्कारको व्यवस्था
ग) खाजाको व्यवस्था

२) तपाईंको विद्यालयमा सीमान्तकृत छात्रवृत्ति छनौट गर्दा कस्तो प्रकृया अपनाउनु हुन्छ ?

- क) विद्यालय व्यवस्थापन समितिको बैठकको निर्णयबाट
ख) शिक्षक अभिभावक संघको बैठकको निर्णयबाट
ख) शिक्षक कर्मचारीको बैठकबाट

३) छात्रवृत्ति पाउने विद्यार्थी छनौटका आधारहरु के के अपनाउनु भएको छ ?

- क) अभिभावकको विपन्नताको स्तर हेरेर
ख) गरिबी र जेहेन्दार हेरेर
ग) शिक्षक, प्र. अ. को स्वविवेकबाट

४) तपाईंको विद्यालयमा सीमान्तकृत छात्रवृत्ति कसरी वितरण गरिदै आएको छ ?

- क) आम अभिभावक बोलाएर
ख) छात्रवृत्ति पाउनेका मात्र अभिभावक बोलाएर
ग) छात्रवृत्ति वितरण कार्यक्रमको आयोजना गरेर

५) छात्रवृत्ति के का रूपमा वितरण गर्नुहुन्छ ?

- क) नगद ख) पोशाक ग) स्टेशनरी घ) पोशाक र स्टेशनरी दुवै

६) विद्यालयले छात्रवृत्ति वितरण कहिले कहिले गर्दछ ?

- क) शैक्षिक सत्रको शुरुमा
 ख) शैक्षिक सत्रको अन्त्यमा
 ग) शैक्षिक सत्रको बीचमा

७) छात्रवृत्ति रकम कसले थाप्दछन् ?

- क) विद्यार्थीले ख) अभिभावकले
 ग) विद्यार्थीको उपस्थितीमा अभिभावकले घ) परिवारको जो कोही सदस्यले

८) छात्रवृत्ति प्राप्त गर्ने विद्यार्थीहरूको ज्ञान, सीप, अभिवृत्ति व्यवहार, सफाइमा के कस्तो परिवर्तन पाउनुभएको छ ?

- क) आसातीत परिवर्तन भएको छ
 ख) नगन्य परिवर्तन आएको छ
 ग) खासै परिवर्तन आएको छैन
 घ) सुधारोन्मुख छ

९) के छात्रवृत्ति प्राप्त गर्ने विद्यार्थीको नियमितता, कक्षोतीर्ण, सिकाइ उपलब्धिमा परिवर्तन पाउनुभएको छ ?

- क) छ ख) छैन ग) केही वा अन्य

केही वा अन्य

१०) यस छात्रवृत्ति कार्यक्रमले विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिमा कस्तो प्रभाव पार्दछ ?

क) सकारात्मक ख) नकारात्मक ग) केही
 प्रभाव पादैन

११) सीमान्तकृत छात्रवृत्ति वितरणमा कस्ता समस्याहरु आउने गरेका छन् ?

१२) विद्यार्थीको शैक्षिक उपलब्धिमा कुन-कुन कुराले प्रभाव पार्दछ ।

१३) छात्रवृत्ति वितरणमा आइपरेका समस्या तथा चुनौतिहरुलाई समाधान गर्न के गर्नुपर्छ ?

१४) सीमान्तकृत छात्रवृत्ति प्राप्त गर्ने विद्यार्थीहरुका कुन-कुन कुरामा सकारात्मक
 प्रभावपरेको पाइएको छ ?

१५) सीमान्तकृत छात्रवृत्ति वितरण कार्यलाई अझ प्रभावकारी बनाउन के गर्नु आवश्यक
 छ ?

सीमान्तकृत छात्रवृत्तिले विद्यार्थी भर्नामा पारेको प्रभाव

अनुसूची- ५

अभिभावक तथा विद्यार्थीहरूसँग छलफल गर्नका लागि टिपोट गरिएका शीर्षकहरु

- १ छात्रवृत्ति वितरण प्रक्रिया
- २ छात्रवृत्ति रकम उपयोग गरिएका क्षेत्रहरु
- ३ छात्रवृत्ति रकमको पर्याप्तता
- ४ छात्रवृत्तिले अध्ययन कार्यमा पुऱ्याएको सहयोग
- ५ सीमान्तकृत छात्रवृत्ति प्राप्तगर्ने विद्यार्थीहरुमा देखापरेका परिवर्तन
- ६ सीमान्तकृत छात्रवृत्ति कार्यक्रमका समस्याहरु
- ७ छात्रवृत्तिले पारेको प्रभाव

सीमान्तकृत छात्रवृत्तिले विद्यार्थी भर्नामा पारेको प्रभाव

अनुसूचि- ६

अभिभावक तथा विद्यार्थीहरूसँग छलफल गर्नका लागि टिपोट गरिएका शीर्षकहरु

- १ छात्रवृत्ति वितरण प्रक्रिया
- २ छात्रवृत्ति रकम उपयोग गरिएका क्षेत्रहरु
- ३ छात्रवृत्ति रकमको पर्याप्तता
- ४ छात्रवृत्तिले अध्ययन कार्यमा पुऱ्याएको सहयोग
- ५ सीमान्तकृत छात्रवृत्ति प्राप्तगर्ने विद्यार्थीहरुमा देखापरेका परिवर्तन
- ६ सीमान्तकृत छात्रवृत्ति कार्यक्रमका समस्याहरु
- ७ छात्रवृत्तिले पारेको प्रभाव